ავთანდილ სილაგაძე

ლიბერალური ეკონომიკური დოქტრინების წარმოშობა

თბილისი
2008

შინაარსი

შესავალი 4

თავი I. ახალი მოვლენები ეკონომიკაში 7
1 სამრეწველო კაპიტალიზმი 7
2. ახალი ეკონომიკური იდეები 14

თავი II. კლასიკური დოქტრინების წარმოშობა ინგლისსა და საფრანგეთში 21
1. უილიამ პეტი (1623-1687) 21
2. პიერ ბუაგილბერი (1646-1714) 34

თავი III. კლასიკური ლიბერალური შეხედულებების შემდგომი ევოლუცია 39
1. ინგლისელები: ჯონ ლოკი (1632-1704) და დედლი ნორთი (1641-1691) 39
2. შოტლანდიელი და ფრანგი ჯონ ლო (1671-1729) 46
3. ინგლისელი ფილოსოფოსი და ეკონომისტი დევიდ იუმი (1711-1776) 51
4. ირლანდიელი და ფრანგი რიჩარდ კანტილიონი (1680-1734) 56
4.1. ბიოგრაფია და ადგილი ეკონომიკურ მეცნიერებაში 57
4.2. მთავარი ნაშრომი 61
ა. ღირებულებისა და რენტის შესახებ 63
ბ. მონეტარული დოქტრინა 68
5. ადრეული ამერიკული ეკონომიკური შეხედულებები: ბენჯამინ ფრანკლინი (1706-1790) 73
5.2. ბიოგრაფიული ცნობები 75
5.3 ესეისტი ეკონომიკაში 78
ა. მოსახლეობის შესახებ 79
ბ. შრომის ანაზღაურება 82
6. შვედეთი: პერ ნიკლას ქრისტენინი (1725-1799) 87
7. შოტლანდიელი ჯეიმზ სტიუარტი (1712-1780) 89

ლიტერატურა 93

შესავალი

ტერმინი „კლასიკური“, ერთის მხრივ, სიძველეზე მიუთითებს, მეორეს მხრივ კი პირველი კლასისას, მისაბაძს ნიშნავს. კლასიკური ეკონომიკა რომელიმე სკოლისა და ეპოქის ეკონომიკას არ უპირისპირდება. იგი განვითარებული ეკონომიკის მიღწევებს აანალიზებს.

კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინის არსი განმარტა კ.მარქსმა ნაშრომში „ფილოსოფიის სიღატაკე“ (1847). მან ერთმანეთისაგან განასხვავა ეკონომიკური სკოლის ორი განშტოება — კლასიკური და რომანტიკული.

კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინა აღმავალი ბურჟუაზიის ინტერესებშია, რომელსაც ფეოდალური გადმონაშთებისაგან დასაცავად ჯერ კიდევ მხარს უჭერს პროლეტარიატი. რომანტიკული ეკონომიკური დოქტრინები კი აღმავალი პროლეტარიატისაგან (ფეოდალიზმზე გამარჯვების შემდეგ) ბურჟუაზიის დაცვას ემსახურება.

კ.მარქსისათვის, კლასიკური ეკონომიკა, მიუხედავად მისი ნაკლოვანებების კრიტიკისა, მართლაც კლასიკური, სანიმუშო ეკონომიკა იყო. იგი იყო მისი კვლევის მთავარი მიზანი, მაშინ როდესაც რომანტიკული ეკონომიკა მისთვის მხოლოდ უბრალო ეპიგონი[1] იყო.

მოგვიანებით, კ.მარქსის „ზედმეტი ღირებულების თეორიებში“ კლასიკური ეკონომიკის ანტითეზისი ვულგარული ეკონომიკა გახდა. კ.მარქსისათვის კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინების ჩამოყალიბება დაიწყო უ. პეტითა და პ.ბუაგილ-

1 **ეპიგონი** (ბერძ. epigonos — შთამომავალი) — რაიმე მიმართულების მიმდევარი, რომელსაც ორიგინალურობა, შემოქმედებითი დამოუკიდებლობა აკლია.

ბერით, რომელმაც თავის კულმინაციას ა.სმითთან მიაღწია და დ.რიკარდოთი და სიმონ დე სისმონდით დამთავრდა[1].

ამ საკითხთან მიმართებაში არსებობს განსხვავებული შეხედულებებიც. ზოგი მეცნიერი კლასიკურ დოქტრინებს იწყებს ა.სმითით და ამთავრებს ჯ.მილით (ზოგჯერ ფიზიოკრატებიდან მარქსამდე), ზოგიც დასაწყისად 1790 წელს იღებს (ი.შუმპეტერი). ჯ.კეინსმა იგი 1870 წლის იქით განავრცო და მას ა.მარშალი და ა.პიგუც მიაკუთვნა[2].

ამრიგად, ეკონომიკური დოქტრინების ისტორიოგრაფიამ შექმნა მნიშვნელოვანი ტენდენცია იმისა, რომ ტერმინი „კლასიკური“ წინა წლების ძირითადი ეკონომიკური მიმდინარეობების მიმართ გამოეყენებინათ. ასეთი მიდგომები ყოველთვის მართებული რ̣ოდია – ეტიკეტები არსებითად შეიძლება ნებისმიერი იყოს, მაგრამ ისინი ბოთლს უნდა ერგებოდნენ.

ამ ფონზე მარქსისტული განმარტება მნიშვნელოვანი იყო. ეკონომიკას დაახლოებით 1680 წლიდან 1830 წლამდე მართლაც ჰქონდა ის დამახასიათებელი ნიშნები, რომლითაც იგი სხვა საუკუნეების ეკონომიკისაგან განსხვავდებოდა. ამ პერიოდის მეცნიერ-ეკონომისტთა შორის ძირითადად შეიძლება გამოიყოს: ინგლისური, შოტლანდიური, ფრანგული და შვედური სკოლების წარმომადგენლები, რომელთა წვლილი კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინების ევოლუციაში განსაკუთრებულია.

სანამ უშუალოდ საკითხის განხილვაზე გადავალთ, ძალიან მოკლედ გავიხსენოთ რამოდენიმე მნიშვნელოვანი ფრაგმენტი: ქსენოფონტით, პლატონითა და არისტოტელეთი იწყება ეკონომიკა, როგორც მეცნიერება; ფრანგი ანტუან მონკრეტიენი

1 კ.მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის. თბ., 1953, გვ. 75-76.

2 **История экономических учний**, М., 2003, გვ. 43.

თავის ნაშრომში – „პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატი“ (1615) ახალ მეცნიერების სახელწოდებას აძლევს; პოლიტიკური ეკონომიის, როგორც დამოუკიდებელი კურსის კითხვა 1801 წლიდან ა.სმითის მეგობარმა დაგალდ სტიუარტმა ედინბურგის უნივერსიტეტში დაიწყო.

კლასიკური დოქტრინების წარმოშობა, აგრეთვე ეკონომიკური ლიბერალიზმის იდეების გავრცელებას ნიშნავდა. იგი ეკონომიკაში სახელმწიფოს აქტიურად ჩარევის უარყოფას, ინდივიდუალური ინიციატივების თავისუფლების გარანტიას, თავისუფალ კონკურენციასა და მეწარმეობის, კერძო საკუთრების არსებობას გულისხმობდა.

თავი I. ახალი მოვლენები ეკონომიკაში

1. სამრეწველო კაპიტალიზმი

მე-17 საუკუნის ბოლოს ჯონ ლოკის ფილოსოფიის გამოჩენამ ცხადყო, რომ ახალმა ხელისუფლებამ უკვე დაიწყო იმის შემჩნევა, თუ რა რა იყო. ეკონომიკური პოლიტიკა პოლიტიკური ფილოსოფიით შედარებით ნელა იცვლებოდა.

მიუხედავად ამისა, ამ საუკუნის ბოლოს ხელისუფლების მიერ ეკონომიკური ცხოვრების რეგულირებამ კრახი განიცადა. ეს ცალკეული ქვეყნების საერთო ინტერესებით არ იყო გამოწვეული. ასეთ პირობებში შესამჩნევი გახდა ის, რომ მერკანტილიზმი ეკონომიკურად ჩამორჩენილ ქვეყნებში ისევ გამოჩნდა თავისი ღირსებებითა და ნაკლოვანებებით, მაშინ, როდესაც ინგლისსა და საფრანგეთში ის უკვე წარსულს ჩაბარდა.

მე-17 საუკუნეში ინგლისში შიგა მრეწველობის შემზღუდველი რეგულატორები გაუქმდა. სხვაგან, მე-19 საუკუნის დასაწყისამდე, მაგალითად, დაქირავებული შრომის ანაზღაურება რეგულირდებოდა. შეგირდობის და წარმოების პირობების მარეგულირებელი აქტები პროდუქტის გაძვირებასა და წარმოებრივი სისტემის განვითარებასთან მიმართებაში მოუქნელი გახდა და როდესაც მე-19 საუკუნეში მათ აუქმებდნენ, ეს უკვე მხოლოდ მომხდარი ფაქტის ფიქსაცია იყო.

ცვლილებები გილდიების სისტემასაც შეეხო. დაიწყო კომპლექსური დიფერენციაცია, რომელმაც სხვადასხვა ინტერესების კონფლიქტები განაპირობეს. XIV-XV სს. გილდიების[1]

1 გილდ-ი და გილდია (გერმ. Gilde ამხანაგობა) – დასავლეთ ევროპაში (შუა საუკუნეებში) ვაჭრებისა და ხელოსნების გაერთიანება თავისიო ინტერესების დასაცავად.

მიერ დაშვებული სავაჭრო კომპანიები დიდი კოლონიალური კომპანიებით შეიცვალა. წარმოიშვა უახლესი კაპიტალისტური კორპორაციები, სადაც ან ბითუმად მოვაჭრეები, ან ნახევრად მრეწველი კაპიტალისტები დომინირებდნენ; მათი გავლენა თანდათან იზრდებოდა. მეორე მხრივ, პატარა ქალაქების წვრილი ხელოსნებისაგან შემდგარი ლოკალური გილდიები შიგა მრეწველობაზე კონტროლს კარგავდნენ. ლოკალური რეგულირებები ეროვნულ მარეგულირებელ ძალებს განუწყვეტლივ ასუსტებდნენ.

გაკვეული დროის შემდეგ საზღვარგარეთთან ვაჭრობის რეგულირებაც შესუსტდა. სავაჭრო გარიგებების (ერთ დროს პროტექციონიზმისა და შეზღუდვის ინსტრუმენტი იყო) განსხვავებული გამოყენების შესაძლებლობაც გაჩნდა. ერთხანს ეკონომიკური ინტერესები მკაცრად შეიზღუდა, გარიგებები სახელმწიფო კონცერნებს შორის იდებოდა. თავისუფალი ვაჭრობა საგრძნობ უკანდახევას განიცდიდა, მაგრამ მე-19 საუკუნიდან დაწყებული, იგი მთლიანად, უეჭველ პროგრესს განიცდიდა. ვაჭრობის ახალი შთაგონების პირველი სიმპტომი რეგულირებადი კომპანიების შემცირება იყო. მათი მონოპოლიური სფეროები მუშახელის ნაკლებობას განიცდიდა.

მე-17 საუკუნის ბოლოს რეგულირებადმა კომპანიებმა არსებობა შეწყვიტა და დომინირებული პოზიცია ორგანიზებულმა ინტერნაციონალურმა ვაჭრობამ დაიკავა. მოგზაურმა ვაჭრებმა ქსოვილებით ვაჭრობაზე მონოპოლია დაკარგეს. მათი ბედი სხვა სავაჭრო კომპანიების უმეტესობამაც გაიზიარა. დანარჩენებისაგან განსხვავებით, მხოლოდ განსხვავებულ მდგომარეობაში მყოფმა აღმოსავლეთ ინდოეთის კომპანიამ ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში მონოპოლიური პოზიციე-

ბის შენარჩუნება შეძლო. თუმცა, მე-19 საუკუნის დასაწყისში ინდოეთში ვაჭრობაში განსაკუთრებული პრივილეგიები მანაც დაჰკარგა.

ამრიგად, ეკონომიკაში ხელისუფლების ჩარევის მასშტაბების შემცირებამ მონოპოლიზმი შეკვეცა და კონკურენცია გაზარდა.

აღნიშნული ტენდენციები სამრეწველო წარმოების ზრდამ განაპირობა. ეს იყო სამრეწველო რევოლუციის მსგავსი რამ, რომელიც მე-16 და მე-17 საუკუნეებიდან მოდის[1]. იმ დროს ინგლისში 2,0 ათასამდე განვითარებული საწარმო (მაგალითად, სამთო საქმის, მარილის, სპილენძის, თითბერის, საარტილერიო იარაღის) არსებობდა, რომლესაც მსხვილი კაპიტალისტები აკონტროლებდნენ. თუ მე-18 საუკუნის ბოლოს გამომგონებლობა და მომხმარებლობა რაციონალიზატორული მანქანების არაჩვეულებრივი ზრდის ტემპით ხასიათდებოდა, ეს იმიტომ იყო, რომ თანამედროვე მრეწველობის თავისებური სტრუქტურა ამ საუკუნის დასაწყისში უკვე ყალიბდებოდა.

მე-17 საუკუნის კომერციული კაპიტალიზმის ხელისშემწყობ მეცნიერულ აღმოჩენებს, არსებული დონის გამო, უფრო მეტად განვითარება და გავრცელება არ შეეძლო. საუკუნის განმავლობაში ისინი ვიწრო გამოყენებით ჩარჩოებში მოექცნენ. თუმცა, ამავე დროს აღმოჩენებიც თავის საქმეს აკეთებდა. გაუმჯობესებული მანუფაქტურები[2] წინ უსწრებდა სამრეწველო რევოლუციას. მი-

---

1 J.U. Nef, The Rise of the British Cool Industry, v. 1, L., 1932.

2 მანუფაქტურა (ლათ. manus – ხელი, facere - კეთება) – 1. დას. ევროპაში კაპიტალისტური წარმოების ფორმა (მე-16-მე-18 სს.), რომელიც წინ უსწრებდა მსხვილ მანქანურ ინდუსტრიას; ემყარებოდა შრომის დანაწილებას (ხელით შრომის შენარჩუნების პირობებში) და დაბალი დონის ხელოსნურ ტექნიკას; 2. საფეიქრო მრეწველობის ნაწარმი, ქსოვილები.

ნერალების[1], ლითონისა და აბრეშუმის წარმოებაში, გემთმშენებლობაში, ყველგან წარმოების ახალი მეთოდები დაინერგა. ადამიანისა და ცხოველის ენერგიის სანაცვლოდ სულ უფრო მეტად ქარისა და წყლის ენერგია გამოიყენებოდა.

ასეთ პირობებში, საზოგადოებრივი აზრი ხელისუფლების ოპოზიციაში აღმოჩნდა, ვინაიდან იგი წარმოების გაფართოებას შესაძლებლად მიიჩნევდა. კომერციული პრივილეგიების საუკუნეში პირადი დაინტერესება მკაცრად შეიზღუდა, რათა ახალი პროცესებისათვის (რომლებიც მათ მონოპოლიას ემუქრებოდა) ხელი არ შეეშალა. მეორე მხრივ, ტექნიკური პროგრესი ახალი ბაზრის მოგებიანობას ვერ დაელოდებოდა. ახალი ბაზარი თვითონ კომერციულმა კაპიტალიზმმა შექმნა.

ამრიგად, პროდუქტის წარმოების გაუმჯობესებითა და გაფართოებით კაპიტალიზმის საფუძვლები შეირყა — ჩამოყალიბდა ფართო ბაზრები და წახალისებული მწარმოებლები, რომლებიც უფრო მეტს და უფრო იაფად აწარმოებდნენ.

ვაჭარმა შენიშნა მრეწველი, ხშირად კი ის თვითონ ხდებოდა მრეწველი. უკვე მე-18 საუკუნის დასაწყისში წარმოების ორგანიზაცია შეიცვალა. მოგვიანებით მიხვდნენ, რომ აღებ-მიცემობის სისტემა ამავე დროს ქარხნულ[2] სისტემაზე დამყარებულ წარმოების კონცენტრაციას განაპირობებდა.

მერკანტილისტური მიდგომები ზოგიერთ ქვეყანაში ან წარმოების ცალკეულ სფეროებში შეიძლება შენარჩუნებულიყო, მაგრამ იგი დიდხანს ვერ იარსებებდა, ვინაიდან გეზი ქარხნული წარმოებისაკენ იქნა აღებული.

---

1 მინერალი (ფრანგ. mineral) – ბუნებრივი ქიმიური ნაერთი ან ელემენტი დედამიწის ქერქის შემადგენლობაში.

2 ქარხანა (სპ.) – ნედლეულის მექანიკური დამუშავების სამრეწველო საწარმო.

კომერციული კაპიტალის სამრეწველო კაპიტალში შერწყმის პროცესში საქონელთა (ნედლეულის ჩათვლით) ყიდვა-გაყიდვა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო. სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაციამ და ფეოდალური სისტემის ნგრევამ რეალიზებადი საქონლის სიაში მიწაც სწრაფად ჩართო.

დაქირავებული მუშის გაჩენის პროცესი კარგადაა ცნობილი ჯერ კიდევ მე-14 საუკუნიდან. ბატონყმობა ფაქტობრივად გაქრა და იგი ძირითადად დამოუკიდებელმა ფერმერებმა და მცირე რაოდენობით დაქირავებულმა მუშებმა შეცვალა. რეფორმაციის დროს საეკლესიო მიწების ექსპროპრიაციამ და სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების კომერციალიზაციამ, რომელიც ვაჭრობის აღორძინებას დაემთხვა, ფეოდალიზმის გაქრობას ბეჭედი დაუსვა და სახელმწიფო ფინანსებისა და მისი შემდგომი განვითარების დაჩქარებით თანამედროვე სისტემა დაამკვიდრა. ვაჭრებმა და ფინანსისტებმა ეს ტრანსფორმაცია მოიწონეს. ფეოდალური პრივილეგიების გაქრობამ და მიწაზე კომერციული ინტერესის ვაჩენამ ხელი შეუწყო მათი საკუთარი სტატუსის დამკვიდრებას. წვრილი მემამულეების ექსპროპრიაციამ ჩვეულებრივი მუშა შექმნა, რომელიც მერკანტილიზმის პერიოდს სჭირდებოდა.

სამრეწველო კაპიტალიზმისაკენ მოძრაობამ მე-18 საუკუნეში ახალი იმპულსი შეიძინა. მანუფაქტურული პროცესების კომპლექსურ ზრდასთან ერთად, მრეწველობის გერგილიანობისათვის საჭირო კაპიტალის რაოდენობაც გაიზარდა. ხელოსნებს ერთმანეთისათვის კონკურენციის გაწევა შეეძლოთ ან იაფი პროდუქციის გამოშვებით, ან ბაზრებში უფრო ფართოდ მონაწილეობით. თუ ისინი მუშაობდნენ არა საკუთარ ნედლეულზე, არამედ მხოლოდ ვაჭრებისათვის, მაშინ სულ უფრო

და უფრო მეტად მათზე დამოკიდებულნი ხდებოდნენ. ადრე თუ გვიან, როცა ის მცირეოდენი სამუშაო იარაღები, რომლებიც მათ გააჩნდათ, ახალ პროცესებთან და დანადგარებთან შედარებით, უვარგისი გახდება, პოზიციებს დათმობენ და შედარებით უსაფრთხო დაქირავებულ მუშებად იქცევიან. ერთხანს მათ საკუთარ საწარმოში დარჩენა შეუძლიათ, მაგრამ მალე მათ ფაბრიკა[1] დაასაქმებს. აქ ისინი საკუთრებადაკარგულ სოფლის მოსახლეობის წარმომადგენლებს შეუერთდებიან და საერთო დინებას მიჰყვებიან.

მთლიანად, ამ პროცესებმა არა მხოლოდ მრეწველი და დაქირავებული მუშა შექმნა, არამედ ბაზარი კაპიტალისტური მრეწველობისათვის უზრუნველყო. ქალაქად და სოფლად სახელოსნოების დახურვა და სოფლის მეურნეობის კომერციალიზაცია ქარხნული წარმოების პროდუქციის შეწოვამ განაპირობა. ამ შიგა ბაზრის საფუძველზე (რომლის ზრდაც სოფლის მეურნეობისა და მრეწველობის განცალკევებით დასრულდა) სამრეწველო კაპიტალიზმი კიდევ ერთხელ შემობრუნდა, ამჯერად საგარეო ვაჭრობისაკენ, რაც მისი განვითარების ერთ-ერთი საფუძველთაგანი იყო.

კაპიტალისტსა და დაქირავებულ მუშას შორის ურთიერთობა დასაწყისში ისე რეგულირდებოდა, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა იმ პერიოდში, როცა ცნობილი იყო მხოლოდ ვაჭარი, ხელოსანი-ოსტატი, დაქირავებული მუშა და შეგირდი. დაქირავებული შრომის კანონმდებლობა ქარხნული სისტემის ფუნქციონირების პირველ პერიოდში ხელფასსა და შრომის პირობებს განსაზღვრავდა, მაგრამ იგი მრეწველობის განვითარებისათვის საკმარისი აღარ იყო.

1 ფაბრიკა (ლათ. fabrica – სახელოსნო) – მანქანური წესით ნედლეულის გადამმუშავებელი სამრეწველო საწარმო.

მერკანტილისტების რწმენით, ეკონომიკა დაბალი და მკაცრი ანაზღაურების რეგულაციაა. ეს იყო შესაფერისი იდეა ვაჭრებისათვის, რომლებიც საქონლის ექსპორტირებისას, ბაზრებში საზღვარგარეთულ კონკურენციას აწყდებოდნენ.

წარმოებრივმა კაპიტალიზმმა მაშინვე არ დაიწყო მოქმედება პრინციპით — „ეკონომია მაღალი ანაზღაურებით“. კაპიტალსა და შრომას შორის თანაფარდობის განმსაზღვრელი მიწოდება-მოთხოვნა გახდა. ახალი აღმოჩენებით გამოწვეულმა პროგრესმა და განვითარების შეუზღუდველობამ შრომის სიჭარბე წარმოშვა და ასეთ პირობებში ძველი რეგულატორები მხოლოდ მინიმალური ანაზღაურების შესანარჩუნებლად გამოიყენებოდა.

ბოლოსდაბოლოს, კაპიტალისტსა და მუშას შორის ვაჭრობა შრომითი კონტრაქტის დადების საერთო საფუძველი გახდა. ეს იყო ორმაგი პროცესის შედეგი: პირველი — მრეწველის ხელში კაპიტალის კონცენტრაციისა, რომლებიც საჭიროზე მეტ წარმოებრივ საშუალებებს ფლობდა და მეორე, — ქალაქისა და სოფლის მშრომელის გილდიისა და მიწათმფლობელისაგან კანონიერი განთავისუფლება და მათი დამოუკიდებელი გადაადგილება.

მუშა უკვე კონტრაქტის დადებაში თავისუფალი იყო. ის მზად იყო ძლიერი, მზარდი კომპლექსური წარმოებისათვის მიეყიდა თავისი შრომა, რათა თავისი არსებობა უკეთ უზრუნველეყო. საუკუნის შუა პერიოდში შრომის თავისუფალი ბაზრის დამკვიდრების პროცესი იმდენად შორს წავიდა, რომ ნებისმიერ მესამე პიროვნებას მყიდველსა და გამყიდველს შორის ფიქსირებული ფასის დარეგულირება კონტრაქტის მონაწილეთა მხარდაჭერის გარეშე არ შეეძლო.

თავისუფალი ბაზრის კვალდაკვალ, თანამედროვე ტიპური შრომითი პრობლემა წარმოიშვა. მე-17 საუკუნის მეორე ნახევრამდე უკვე გვხვდება იმის მაგალითები, როგორ ერთიანდებოდნენ მშრომელი ადამიანები თავიანთი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. თავდაპირველად ასეთი „მეგობრული საზოგადოებების“ ფუნქციებში პროდუქტის ხარისხის გაუმჯობესებისა და შრომის რიტუალის დახვეწის მცდელობა შედიოდა, მაგრამ თანდათანობით უფრო ნათლად გამოიკვეთა მიზანი — ისინი გადაიქცნენ ასოციაციებად, რომელთა ძირითადი საზრუნავი დამქირავებელთან შრომის ანაზღაურებისა და პირობების გაუმჯობესებისათვის ბრძოლა იყო.

2. ახალი ეკონომიკური იდეები

მე-18 საუკუნეში სამრეწველო კაპიტალიზმის განვითარება მკვეთრად დაჩქარდა. ორმოციან წლებში, სმითის „ხალხთა სიმდიდრისა“ და რიკარდოს „პრინციპებისაგან“ დამოუკიდებლად, კლასიკოს-ეკონომისტთა ნაშრომებმა განვითარების მაღალ დონეს მიაღწიეს. ახალი განვითარების ფესვები თითქმის ორი საუკუნით ადრე უნდა ვეძებოთ.

ძირითადად სამი მიმდინარეობა თან სდევდა სავაჭრო კაპიტალიზმის სამრეწველო კაპიტალიზმში გადასვლის პერიოდს, რომელიც კლასიკური თეორიის ჩამოყალიბებას ხელს უწყობდა:

პირველი, ფილოსოფიური — პოლიტიკური აზროვნების განვითარება მისი კანონიკური[1] საწყისიდან რადიკალიზმამდე;

1 **კანონიკური** (ბერძნ. Kanonicos) – საეკლესიო კანონთან დაკავშირებული.

მეორე – ინგლისური ეკონომიკური აზროვნების პროგრესი **გვიანდელი მერკანტილისტების** სახით;

მესამე - ფრანგული **ფიზიოკრატიული** სისტემა, რომელიც მე-18 საუკუნეში მოაზროვნეთა ერთმა ჯგუფმა განავითარა.

ეკონომიკურმა პროგრესმა ეკლესიის ავტორიტეტი მთელს მსოფლიოში შეარყია. ეკლესიის გავლენიდან განთავისუფლებული აზროვნება თანდათან მერკანტილიზმში გადაიზარდა. ეკონომიკური ქმედებები თეოლოგიურ[1] კანონებს სულ უფრო ნაკლებად ანგარიშს უწევდა. ეკონომიკური აზროვნება ძალას იკრებდა.

ადრეული პერიოდის მერკანტილისტები კვლავ ნორმატიული ელემენტების დაცვით იყვნენ დაკავებული. მათი შრომების ანალიზი ცხადყოფს, თუ რა იდეები იყო მანამდე ერთმანეთში გადახლართული. თუმცა პოლიტიკური აზროვნების სფეროში თეოლოგიისაგან განთავისუფლება უფრო რადიკალურია. ზოგიერთი მოაზროვნე ეკონომიკური საკითხების კვლევით იყო დაკავებული. მაგალითად, ფრანგი ჟან **ბოდენი** (1530-1596), რომელიც, როგორც განათლებული ეკონომისტი, ერთ-ერთი იმათგანი იყო, ვინც ადამიანისა და ღმერთის დაკავშირების ნაცვლად, ადამიანი ადამიანთან დააკავშირა და სოციალური ცნობიერება დააფუძნა.

ახალმა აზროვნებამ ძირი შეურყია არსებულ თეორიას. ამ მიმართულებით უდიდესი გავლენა იტალიელმა ნიკოლო **მაკიაველმა** (1469-1527) მოახდინა. მან შეამჩნია შუა საუკუნეების საზოგადოების ლპობა, რომლისთვისაც ხელსაყრელი ისეთი გარემო შეიძლებოდა ყოფილიყო, როგორიც, მაგალითად, მე-16 საუკუნის იტალიაში არსებობდა. იქ, საერო ძალაუფლების

1 **თეოლოგია** (ბერძნ. Theologia) – მოძღვრება ღვთისა და რელიგიური დოგმატების შესახებ; ღვთისმეტყველება.

საეკლესიოთი შეცვლა და ეროვნული ერთობისათვის ბრძოლა განსაკუთრებით მძაფრ ფორმებს იღებდა. მისი კვლევის მეთოდი სოციალურ და პოლიტიკურ საკითხებთან დაახლოებას ითვალისწინებდა. არაერთგზის ციტირებულ პასაჟებში იგი ღიად კიცხავდა მათ, ვინც თავიანთ წარმოდგენაში იდეალური რესპუბლიკის აშენებას ცდილობდა: პიროვნებას უნდა ესმოდეს უდიდესი განსხვავება იმას შორის, თუ რა იყო და რა უნდა იყოს ადამიანი. წმინდანობის მცდელობა, როდესაც ქვეყანაზე ამდენი უზნეო უწმინდურია, დამღუპველია; მაკიაველი „ხელმწიფეში“ (1532) მიუთითებდა, რომ საჭიროა: არა უმანკო, არამედ – მოძღვარი ადამიანი; ძლიერი სახელმწიფო და ამ მიმართულებით გამოყენებული ყველა საშუალება გამართლებულიაო.

მაკიაველს ბევრი შეცდომაც ჰქონდა. მისი აზრით, კომპლექსური ძალები ქმნის ისტორიას, სოციალური განვითარება მისთვის მხოლოდ დიდი ადამიანების საქმეა. მას მინიმუმამდე დაჰყავდა ტრადიციული იდეების ძალა. ეს მხოლოდ რენესანსის პერიოდის მეფეების ხვედრიაო იტალიაში – მიუთითებდა იგი.

ასევე საყურადღებოა ფრანგი მეცნიერის, ჟ.ბოდენის შეხედულებები. იგი შეშფოთებული იყო რელიგიური ომების პრობლემებით. მან საფუძველი ჩაუყარა თეორიას, რომელიც საჭირო იყო ცენტრალური ხელისუფლებისათვის. ბოდენს სურდა ამ თეორიის მარადიულობა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იგი გამოდიოდა თანამედროვე უმაღლესი ხელისუფლების ინტერესების დამცველად, რომელიც ყველა კანონისა და ბრძანების პირველწყარო უნდა ყოფილიყო. ბოდენს შეგნებული ჰქონდა განუსაზღვრელი ძალაუფლებს საშიშროებაც. საღვთო

და ბუნების კანონებმა უნდა დაადგინოსო ხელისუფლების ძალაუფლების შემზღუდველი საზღვარი, — თვლიდა იგი. მან ყურადღება გაამახვილა როგორც კერძო მესაკუთრის უფლებებზე, ასევე თავისუფალი ვაჭრობის სიკეთეზე.

ამრიგად, ის იყო ეკონომიკური ლიბერალიზმის წინამორბედი გაცილებით უფრო მეტად, ვიდრე მე-17 საუკუნის ნატურალ-ფილოსოფოსები.

მიუხედავად მნიშვნელოვანი განსხვავებებისა, მე-16 საუკუნის ინგლისი, იტალიისა და საფრანგეთის მსგავსად, სულიერი რევოლუციის მოწმე იყო, რომელმაც განსახიერება მაკიაველსა და ბოდენში ჰპოვა. კომერციული ძალები თავისუფალ ადამიანზე დომინირებენ და გზას თეორიებისა და ექსპერიმენტების ახალ ერას უხსნიან. მეცნიერების თითქმის ყველა სფეროში სიცოცხლის ახალ გზებს თან ახლავს ახალი პრობლემები და მათ პირდაპირ გასდევთ კომერციის განვითარების საჭიროება, რომელიც პასუხებს მოითხოვს.

აღნიშნული პერიოდის სოციალურ მოაზროვნეთა შორის ინგლისელ ფილოსოფოს ფ. **ბეკონზე** (1561-1626) უკეთესად ეპოქის სული ვერავინ გამოხატა, რომელიც უდიდესი მნიშვნელობის ფიგურა იყო შემდგომი განვითარებისათვის. მან ჩამოაყალიბა ექსპერიმენტული მეცნიერებისათვის ფილოსოფიური საფუძვლები, ადამიანისა და საზოგადოების შესწავლისას საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან რაციონალური კვლევის მეთოდი გამოიყენა. ისევე, როგორც მაკიაველმა ხელისუფლების მხარდაჭერაში პრაქტიკული რეკომენდაციებით თავისი წვლილი შეიტანა, ასევე ბეკონმაც ხელისუფლების მხარდამჭერი ფილოსოფია შექმნა. მისი დამოკიდებულება ეკლესიისადმი შემწყნარებლურია, იგი მასში ძლიერი ხელისუფლების ხელში

სასარგებლო ინსტრუმენტს ხედავს. მონარქია, მისი აზრით, ბუნებრივი დაწესებულებაა და მისდამი მორჩილება ბუნებრივი ვალდებულებაა.

ასეთმა მიდგომებმა ნათელი ასახვა პოვა მე-17 საუკუნეში თომას **ჰობზის** (1588-1679) შეხედულებებში. მეფის ღვთიური უფლების მხარდასაჭერად მან ბეკონის იდეების ახალი ინტერპრეტაცია მოგვცა, რაც ხელისუფლების სუვერენულობაში მდგომარეობს, განსაკუთრებით გამოკვეთა იძულება, როგორც სახელმწიფო ორგანიზაციის საერთო ელემენტი. ზოგადად, სახელმწიფო შეიცავს აბსოლუტურ სუვერენიტეტს, რომელიც სრულ მორჩილებას მოითხოვს. თუმცა, მეფეები ღვთიური უფლების მეშვეობით თავის ძალას არ ფლობენ. მართალია, მათი კანონიერების საბოლოო მსაჯული ღმერთი იყო, მაგრამ მათი ძალა დედამიწაზე ზუსტად მათი მდგომარეობიდან გამომდინარე მოდიოდა. ნებისმიერი კანონმდებელი სამეფოს ძირითად ატრიბუტებს ფლობდა.

ჰობზს სწამდა სუსტი და ძლიერი მხარეების მქონე ხელისუფლების, რომელიც კონფლიქტური ინტერესების მქონე კლასებზე მაღლა იდგა. ეს იყო თეორია, რომლის არსებობაც აუცილებელი იყო იმ საუკუნეში, როცა სოციალური კონფლიქტები ყველას ინტერესებს მოიცავდა და როცა ეკონომიკური ძალები ძლიერი ცენტრალური ხელისუფლების დასამკვიდრებლად იღწვოდნენ. ჰობზის მიდგომები თავისივე ექსპერიმენტებით შეზღუდული იყო და მოკლე დროში მისი მნიშვნელობა მთლიანად შეიცვალა.

მიუხედავად ამისა, ჰობზის ნაშრომები ახალი საზოგადოების ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანია. მისი საფუძველი ინდივიდუალიზმია. მაკიაველის მსგავსად, ისიც გულწრფელად

აღიარებდა ინდივიდუალურ ზრახვებს, რომლის საწყისი პირადი ინტერესებია. ასეთი მიდგომა სუვერენული ხელისუფლებისადმი ინდივიდუალურის ძლიერი დაპირისპირებაც იყო.

გარდა ამისა, ლიბერალური იდეების დამკვიდრებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია მის ნაშრომში „ლევიათანი“ (1658) გაკეთებული დასკვნა, რომ ვაჭრობის თავისუფლება „ბუნებრივი კანონია“.

ინგლისელი ფილოსოფოსის ჯონ **ლოკის** (1632-1704) ნაშრომები წინსვლის შემდგომი გაგრძელებაა. ჩვენ მოკლედ კიდევ შევეხებით მას, როგორც ეკონომისტს, როდესაც განვიხილავთ მერკანტილიზმიდან „კლასიციზმში“ გადასვლას. პოლიტიკური აზროვნების სფეროში მისი ადგილი მნიშვნელოვანია. მან წარსული აზროვნების ყველა ელემენტის სინთეზირება მოახდინა, რომელშიც თავმოყრილია იმ საუკუნისათვის ვარგისი პოლიტიკური ფილოსოფიები, როცა კაპიტალიზმმა საბოლოოდ გაიმარჯვა.

პირადი ინტერესის რეალიზაცია, როგორც ქცევის ძალის მოტივი, დამახასიათებელია ლოკის პოლიტიკური ფილოსოფიისათვის, მაგრამ მისთვის არა შუასაუკუნეობრივი ეკლესია და ბეკონის ღვთიური უფლების მქონე მეფე, არამედ ინდივიდუალური ატომების გარეშე შედგენილი ჩვეულებრივი სხეული არსებობდა.

ლოკი, როგორც კოლონიების მფლობელი ადმინისტრატორი ინგლისში, ვაჭრობასთან კონტაქტში იყო. მას, თავისუფალ ვაჭართა ასოციაციის კომერციულ გარიგებებში მონაწილეობა რეგულირებადი კომპანიების ორგანიზაციის მთავრობისთვის სასარგებლო ბუნებრივ ფორმად მიაჩნდა.

ამრიგად, ჯ.ლოკი კონსტიტუციური მონარქიის მქონე ქვე-

ყანაში მოღვაწეობდა, სადაც რაციონალიზმმა თავისი პოლიტიკური გამოხატულება ჰპოვა. თავისუფლება, მისი აზრით, უნდა შემოიფარგლოს იყოს მხოლოდ ინტერესების დაცვის თვალსაზრისით. მისი საფუძველია შრომით და გონიერებით შეძენილი ქონება, რომლის უსაფრთხოებაც ხელისუფლებამ უნდა უზრუნველყოს. ეს ფილოსოფია ეკონომიკის ახალ პირობებს მიესადაგებოდა. ეს ის გამარჯვება იყო, რომელიც მოპოვებულ იქნა შუა საუკუნეებთან შედარებით. უფრო მეტიც — ეს იყო ხელისუფლების ძალაუფლების შემცირების სიმპტომი, რომელსაც კომერციული კაპიტალიზმი ფეოდალიზმთან ბრძოლის საწყის ეტაპზე ქმნის.

თავი II. კლასიკური დოქტრინების წარმოშობა ინგლისსა და საფრანგეთში

1. უილიამ პეტი (1623-1687)

ეკონომიკური აზროვნება ეკონომიკაში მიმდინარე ცვლილებებს მალე გამოეხმაურა. თუმცა, ასი წელი დასჭირდა იმას, რომ სრულად გაეცნობიერებინათ რევოლუცია, რომლის მოწმენიც თავად იყვნენ.

კაპიტალიზმის თვისებრივი ცვლილების შესაბამისად, ადგილი ჰქონდა ცვლილებებს აზროვნებაშიც. კვლევის აქცენტმა ვაჭრობიდან წარმოებაზე გადაინაცვლა.

ყველაზე მნიშვნელოვანი, რაც ეკონომიკურ აზროვნებაში განსახიერდა იყო **ფასისა და ღირებულების პრობლემათა, კვლევების წინა პლანზე წამოწევა.** ამ დრომდე ეს პრობლემები ძირითადად გაცვლის თვალსაზრისით განიხილებოდა.

თუმცა, არისტოტელეც და მისი მოწაფეებიც გაცვლის სამართლიანობის პრობლემას ეხებოდნენ და მიაჩნდათ, რომ ეს პროცესი ისეთნაირად უნდა წარიმართოს, რომ გაცვლა ეკვივალენტურობის პრინციპებზე ყოფილიყო დამყარებული.

მერკანტილიზმის ეპოქაში ამ საკითხთან დაკავშირებით დასმული კითხვები და პასუხები ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ.

გარკვეული განსხვავებების მიუხედავად, მერკანტილისტები ფასების კვლევის საკითხებში ერთიან პოზიციებზე იდგნენ. მათი დოქტრინით, ქვეყნის სიმდიდრის საფუძველია მოგებიანი გაყიდვა ვაჭრობის პროცესში, როდესაც გამყიდველი ყიდის უფრო ძვირად, ვიდრე მან იყიდა. ამის შედეგია მერკან-

ტილისტთა დასკვნები საგარეო ვაჭრობის თავისუფლებაზე და მათი შეზღუდული მოსაზრებები ფულის, ფასისა და სხვ. შესახებ.

მრეწველობის ზრდასთან ერთად მკვლევართა ყურადღების ცენტრში წარმოების პროცესი მოექცა. წარმოების პროცესი თავისი ახალი ფორმით ცვალებად სოციალურ დაპირისპირებებს შეიცავდა, რაც, როგორც ჩანს, ეკონომიკური აქტივობისათვის არსებითი იყო. სოციალურ შეგნებაში სიმდიდრის ცნების დამკვიდრებას დიდი ხანი არ დასჭირდა. ამ დროიდან სიმდიდრისა და ღირებულების პრობლემა ახლებურად იქნა გააზრებული.

ეკონომიკური აზროვნების ასეთი განვითარება სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვაგვარად გამოვლინდა. ღირებულების პრობლემათა კვლევა ინგლისში, იტალიასა და საფრანგეთში ანალიზის ცენტრში მოექცა.

ცნობილი ინგლისელი მეცნიერი, რომელმაც ნიადაგი მოამზადა კლასიკური სისტემისათვის, უილიამ **პეტი** (Petty). ღარიბი ფეიქრის, ენტონი პეტის შვილი დაიბადა ქ.რამსში (ინგლისი). სამედიცინო განათლება ლაიდენის, პარიზისა და ოქსფორდის უნივერსიტეტებში მიიღო, ხასიათდებოდა მრავალმხრივი ნიჭით, გახდა დოქტორი ფიზიკაში (1649), პროფესორი (1651) ანატომიასა და მუსიკაში, იყო მსხვილი მიწათმფლობელი, 1652 წელს ოლივერ კრომველის (1599-1658) მთავრობის დავალებით ჩაატარა ირლანდიის მიწების აღწერა, მიღებული ჰქონდა ინგლისის პერის[1] წოდება. 1658 წელს არჩეულ იქნა პარლამენტის წევრად, სადაც წამოაყენა საგა-

1 პერი (ფრანგ. – pair) ინგლისში თავადაზნაურთა უმაღლესი ფენის წარმომადგენელთა წოდება.

დასახადო სტრუქტურების რეორგანიზაციისა და ვაჭრობის გაუმჯობესების პროექტები.

უ.პეტს მრავალფეროვანი კარიერა ჰქონდა. იყო სწავლული ადამიანების კომპანიის წევრი, რომლებიც ლონდონსა და ოქსფორდში იკრიბებოდნენ. მოგვიანებით ეს კომპანია **სამეფო საზოგადოებად** (ბრიტანეთის მეცნიერებათა აკადემია) გადაკეთდა. იგი ამ საზოგადოების დამფუძნებელთა საბჭოს წევრი გახდა.

უ.პეტმა თავისი ეკონომიკური ნაშრომებით სრულყო ეკონომიკური აზროვნება. მწირი მერკანტილური ინტერესებისაგან განთავისუფლება მას მე-17 საუკუნის სხვა ეკონომისტებისაგან განასხვავებს. მისი ეკონომიკური ნაშრომები ასი წლის განმავლობაში ერთ-ერთი საუკეთესო იყო.

უ.პეტი ითვლება კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინის ფუძემდებლად. ასე მაგალითად, მაკ-კულოხი მას შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებლად მიიჩნევდა. პეტიზე, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის ფუძემდებელზე, ხაზგასმით მიუთითებდნენ კ. მარქსი ნაშრომებში – „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის", „კაპიტალი", ფ.ენგელსი „ანტი-დიურინგში" და სხვ. ამასთან, მეცნიერთა ერთი ნაწილის აზრით (მაგ., ი.შუმპეტერი), უ.პეტი არ არის შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებელი. ზოგიერთის მიერ იგი მხოლოდ მერკანტილიზმის ერთ-ერთ წარმომადგენლადაა დასახელებული.

უ.პეტის მთავარ დამსახურებად **„პოლიტიკური არითმეტიკის"** (სტატისტიკის) შექმნას მიიჩნევენ, თუმცა მისი მოსაზრებები ღირებულების, რენტის, ხელფასის, ფულისა და შრომის დანაწილების შესახებ პოლიტიკური ეკონომიის საფუძვლების დამუშავებაში მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა.

ნაშრომში – **„ნარკვევები პოლიტიკური არითმეტიკის შე-**

სახებ“ (დაიწერა 1676 წ., გამოქვეყნდა 1683 წ.)[1] პეტის ეკონომიკური გამოკვლევები მიმართულია ცალკეული სტატისტიკური მაჩვენებლების ანალიზისაკენ. ეს იყო მისი მეთოდის თავისებურებაც, რაც სტატისტიკური მონაცემების ანალიზის შედეგად თეორიულ დასკვნებში გამოიხატა.

შემთხვევითი როდია, რომ პეტის **სტატისტიკური მეცნიერების ერთ-ერთ ფუძემდებლად** ასახელებენ. იგი ამ მეცნიერებას სამართლიანად განიხილავდა, პირველ რიგში, როგორც პოლიტიკური ეკონომიის მონათესავე დისციპლინას. იგი არა მხოლოდ თავისი საკუთარი პრაქტიკით აჩვენებდა ამას, არამედ ასწავლიდა, თუ როგორი სახით უნდა ყოფილიყო მონაცემები შეგროვილი და კლასიფიცირებული. პეტი სტატისტიკური დამუშავების ფართო მნიშვნელობას არ უარყოფდა. ყველგან, — „პოლიტიკურ არითმეტიკასა“ თუ სხვა სტატისტიკურ ნაშრომებში მან ფაქტობრივი გამოკვლევები ჩაატარა და თეორიულ ანალიზთან მიმართებაში მათი ადგილი აჩვენა.

განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა პეტის წვლილი ზოგადად ეკონომიკურ აზროვნებაში. ამ მიმართულებით მისი მთავარი ნაშრომებია:[2] **„ტრაქტატი გადასახადებისა და მოსაკრებელთა შესახებ“** (1662), **„სიტყვა ბრძენებს“** (1665), **„ირლანდიის პოლიტიკური ანატომია“** (დაიწერა 1672 წ., დაიბეჭდა 1691 წ.), **„ზოგი რამ ფულის შესახებ“** (დაიწერა 1682 წ., დაიბეჭდა 1695 წ.).

კვლევის მეთოდის თვალსაზრისით უ.პეტი მკვეთრად განსხვავდება მათგან, ვინც მასზე ადრე დაიკავა ადგილი კლასიკურ ეკონომიკაში. მიუხედავად იმისა, რომ პეტი ტომას ჰობ-

1 Petty W., Essays in Political Arithmetick, 1683.

2 Petty W.: A Treatise of Taxes and Contributions, 1662; Verbum Sapienti, 1665; The political anatomy of Ireland, 1672; Quantulumcunque Concerning Money, 1682.

ზის მოწაფე იყო, იგი მერკანტილისტი არ ყოფილა.

მართალია, პეტი იზიარებდა ჰობზის პოლიტიკურ ფილოსოფიას, მაგრამ მან არაპირდაპირ აღიარა ისეთი ეკონომიკური პრობლემების კვლევის მნიშვნელობა, როგორიცაა სიმდიდრე და ღირებულება და ეს იყო სოციალურ და პოლიტიკურ ურთიერთობებში იმ ცვლილებების გამოხატულება, რომელსაც ადგილი ჰქონდა სამრეწველო კაპიტალიზმის ევოლუციის პერიოდში.

სახელმწიფო ფინანსებით მისი დაინტერესება განაპირობა შემოსავლის ზრდის ფეოდალური მეთოდების მოძველებამ და ეროვნული დაბეგვრის სისტემათა კვლევაზე აქცენტირებამ. არსებული პრობლემები დღის წესრიგში ღირებულებისა და სიმდიდრის საკითხთა კვლევის აუცილებლობას აყენებდა.

ნაშრომში „ტრაქტატი გადასახადების და მოსაკრებლების შესახებ“ სახელმწიფო შემოსავლების წყაროებზე, დანახარჯების ფორმებზე უკვე პირდაპირი მსჯელობა იყო.

პეტის შეხედულებები საზოგადოებრივი ფინანსების შესახებ, მეტად მნიშვნელოვანია მომავალი განვითარებისათვის. იგი ეთანხმება მათ, ვინც გადასახადების პრობლემათა კვლევის აუცილებლობას აღიარებს, მაგრამ გრძნობს, რომ გადასახადების პრინციპები ხშირად არ უნდა იცვლებოდეს: შესაძლებელია უფრო მეტი გადასახადის ძალით ამოღება, მაგრამ სახელმწიფომ ასეთ გზას ხშირად არ უნდა მიმართოს. მისი შეხედულებით, ფული, რომლის რაოდენობის გაზრდაც მეფემ შეძლო, თუ გონივრულად დაიხარჯება, ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარების სტიმულირებას შესაძლებელს გახდის და შედეგად სახსრები ხალხის ჯიბეებს გაზრდილი რაოდენობით დაუბრუნდება.

პეტი დაბეჯითებით მოუწოდებდა სახელმწიფო მოხელეებს ეკონომიისაკენ. იგი კიცხავდა ძვირადღირებულ ომებს და ჭარბი შტატების არსებობას. ამავე დროს, უმუშევართათვის სახელმწიფო სახსრების გამოყოფას მოითხოვდა, ვინაიდან ისინი, როგორც თვითონ ამბობდა, სამუშაოს შესაძლებლობას მოკლებულნი იყვნენ.

მზარდი გადასახადების შესახებ პეტის მოსაზრებებში ჰობზის ფილოსოფიის ზეგავლენა იგრძნობა: იგი გულწრფელად აღიარებს ინდივიდუალურ ინტერესებს და ყურადღებას საკუთრებაზე ამახვილებს; ხელისუფლებამ ინდივიდის საკუთრება უნდა დაიცვას; ინდივიდმაც წვლილი უნდა შეიტანოს თავისი ქონების პროპორციულად ხელისუფლების დანახარჯებში.

პეტი აცნობიერებს, რომ უარს ამბობს გადასახადის გადახდაზე ან მეფის ზედმეტად ხელგაშლილობის გამო, ან იმიტომ, რომ მისი გადახდისუნარიანობიდან გამომდინარე, გადასახადი არასამართლიანია. მისი აზრით, გადასახადი სიმდიდრის განაწილების პრინციპიდან უნდა გამომდინარეობდეს — იგი ძალიან დიდი არ უნდა იყოს და თუ ის ყველასათვის პროპორციულია, მაშინ ხალხი სიმდიდრეს არ დაკარგავს.

ამ მოსაზრებებიდან გამომდინარე, პეტი ძალით ჩაერთო ყველაზე დახლართულ ეკონომიკურ ანალიზში. „ტრაქტატში“ ავტორმა გადასახადების აკრეფის განსხვავებული გზები მოსინჯა.

პეტიმ **უარყო სამეფო მიწები, როგორც სახელმწიფოსთვის მაქსიმალური შემოსავლის მიღების წყარო.** მისი აზრით, გადასახადის აკრეფის საუკეთესო გზაა რენტული შემოსავლები. ამან მეფეს მეტი უსაფრთხოება და ვალდებულებები უნდა შეუქმნას. მას ეჭვი არ ეპარებოდა, რომ სანამ ადამიანი მიწას

ფლობს, გადასახადების აკრეფის ასეთი სისტემა ყველაზე უკეთესი იყო. მიწის მომავალ მყიდველებს მხედველობაში უნდა ჰქონდეთ რენტული გადასახადი: გადასახადი პროპორციული უნდა იყოს როგორც მიწის მესაკუთრისათვის, ასევე ყოველი ადამიანისათვის, რომელიც მიწაზე მოყვანილი პროდუქტით იკვებება.

უ.პეტის **მეთოდოლოგია** ითვალისწინებს, ერთი მხრივ, ეკონომიკური პრობლემების შიგა მიზეზების კვლევას, მეორე მხრივ კი მოვლენათა რაოდენობრივი მხარის გაანალიზებას. იგი კვლევებში ფართოდ იყენებს სტატისტიკური ანალიზის მეთოდს და **საზოგადოებრივი სიმდიდრის შექმნის საფუძველს წარმოებაში ეძებს**. შემთხვევითი როდია, რომ მან **პირველმა დასვა საკითხი სახელმწიფო სტატისტიკური სამსახურის შექმნის აუცილებლობის შესახებ**.

ბუნებრივია, რომ პეტი თავის დამსახურებად მიიჩნევდა **„პოლიტიკური არითმეტიკის“ — სტატისტიკის** გამოგონებას. თუმცა, შეუძლებელია არ აღინიშნოს მისი დამსახურება ღირებულების, რენტის, ხელფასის, შრომის დანაწილებისა და სხვ. გამო, რომლითაც მან პრაქტიკულად საფუძველი ჩაუყარა კლასიკურ ეკონომიკურ დოქტრინას.

უ.პეტი საქონლის ფასებზე მსჯელობს ნაშრომებში: „ტრაქტატი...“, „ზოგი რამ ფულის შესახებ“ და „ირლანდიის პოლიტიკური ანატომია“.

მისი პოზიციის გასაგებად მნიშვნელოვანია იმ მახვილის შემჩნევა, რომელსაც პეტი შრომაზე, როგორც სიმდიდრის წაყროზე აკეთებს. მიუხედავად იმისა, რომ ადამ სმითივით ამ თვალსაზრისს ნათლად არ გამოხატავდა, მან მაინც დაგვანახა, რა შორს წავიდა მერკანტილისტების კონცეფციიდან.

პეტის აზრით, **„შრომა არის სიმდიდრის მამა და მიწა – მისი დედა“**[1]. სხვა ადგილას იგი მიუთითებს „სიმდიდრეზე, აქციებზე, ეროვნულ შემოსავალზე“, რომლებიც შრომის შედეგია.

პეტიმ აგრეთვე გააცნობიერა, რომ შრომის ტიპური ფორმა ახალ სოციალურ სტრუქტურაში **დანაწილებული შრომა** იყო. აჩვენა, რომ შრომის დანაწილების შედეგად წარმოების გაიაფება და გაუმჯობესება განსაკუთრებით შესამჩნევია დიდ ქალაქებსა და არსებულ სპეციალიზებულ მანუფაქტურებში.

შრომის შესახებ ასეთი მიდგომა საფუძვლად დაედო პეტის შეხედულებებს ღირებულებისა და ფასის თაობაზე.

ღირებულების წყაროდ მან შრომა დაასახელა, ხოლო ღირებულების სიდიდე კი შრომის მწარმოებლურობასთან დააკავშირა.

იპოთეკური მეთოდის საშუალებით იგი გვიჩვენებს ღირებულების კვოტირებას: როცა ნებისმიერი პიროვნება გაემგზავრება იმ ქვეყანაში, სადაც არის ვერცხლი, ამოთხრის, გაასუფთავებს მას და წაიღებს იმ ადგილას, სადაც სხვა პიროვნებამ ხორბალი აწარმოა; როდესაც იგივე პიროვნება ვერცხლს ამუშავებდა, სხვები მისი არსებობისათვის აუცილებელ პროდუქტებს აწარმოებდნენ. იგი ვერცხლს მიიჩნევდა ხორბლის რაოდენობრივი ეკვივალენტის ერთ-ერთ გამოცდილ საშუალებად. აქედან გამომდინარეობს, რომ ბუშელი[2] ხორბლის საფასური ვერცხლის გარკვეული რაოდენობის ტოლია. „თუ ერთი უნცია ვერცხლის მოპოვება და პერუს სამადნეებიდან ლონდონში მიტანა, – წერდა პეტი, – ადამიანს იმავე დანახარჯით შეუძლია, რაც მას ერთი ბუშელი ხორბლის სა-

---

1 **Петти В.**, Трактат о налогах и сборах – в кн.: Антология экономической классиси..., М., 1993, გვ. 54.

2 **ბუშელი** (ინგლ. bushel) – ფხვიერი სხეულების საწყაო ინგლისში (უდრის 36,4 ლიტრს).

წარმოებლად სჭირდება, მაშინ პირველი პროდუქტი შეადგენს მეორის ფასს“[1].

უ.პეტის ასეთი მსჯელობებიდან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ღირებულების წყაროა მასზე დახარჯული შრომა და, ბუნებრივია, რომ იგი **შრომითი ღირებულების თეორიის ფუძემდებელი** ხდება.

პეტი კარგად ერკვევა სხვა საკითხებშიც. მისი მტკიცებით, თუ გაფიცვამ დიდი მასშტაბები შეიძინა, მაშინ ზემოთ მოყვანილი ანალიზი ყოველთვის არ გამოდგება.

მიუხედავად იმისა, რომ პეტის შეხედულებები ეკვივალენტურობისა და დაბალანსების პრინციპს გულისხმობდა, იგი მაინც ინდივიდუალურად ცვალებად პიროვნებად რჩება. მან ერთმანეთისაგან განასხვავა პროდუქტის ბუნებრივი ფასი და პოლიტიკური ფასი. პროდუქტის **ბუნებრივი ფასი** დახარჯულ შრომას დაუკავშირა, ხოლო **პოლიტიკურ ფასში** მუდმივად ცვალებადი ფასი იგულისხმა.

სხვა ფაქტორები, რომლებმაც შეიძლება ზეგავლენა მოახდინონ მიწოდებაზე, მოთხოვნასა და, შედეგად, ღირებულებაზე, პეტის აზრით, ცხოვრებისეული წეს-ჩვეულებები და ხასიათია, ვინაიდან ყველა საქონელს თავისი შემცვლელი გააჩნია და თითქმის ყველას სხვადასხვა გზით გამოყენება შეიძლება.

მიუხედავად ყველა ამ შემთხვევითი ფაქტორისა, პეტისთან შრომა რჩება ღირებულების ნამდვილ წყაროდ და საზომად. ეს გაცილებით ნათლად არის ნაჩვენები მის სხვადასხვა ნაწარმოებებში, რომელნიც საფუძვლად დაედო დაქირავებული შრომის კლასიკურ თეორიას.

---

1 იხ. კ.მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის“ IV ტ.), ნაწ. I, გვ. 429.

უ. პეტის განცხადებით, დაქირავებულ მუშას უნდა ჰქონდეს შრომის ისეთი ანაზღაურება, რომლითაც იგი უზრუნველყოფს მისი და მისი ოჯახის **საარსებო მინიმუმს**. მაგრამ თუ იგი სანახევროდ მუშაობს, საზოგადოება შრომის პროდუქტს კარგავს.

ამრიგად, პეტიმ **მუშის ხელფასი სიცოცხლისათვის აუცილებელ საარსებო საშუალებათა მინიმუმით განსაზღვრა.**

ასეთი კავშირის ხაზგასმა მეტად მნიშვნელოვანია და იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ მუშა სამუშაოს შესრულებისათვის მის მიერ შექმნილი ღირებულების მხოლოდ ერთ ნაწილს იღებს. მაგრამ თუ პეტის შრომით შექმნილი ჭარბი პროდუქტის არსებობის სჯერა, მაშინ ის მათ მხოლოდ მიწაზე წარმოების შემთხვევაში გვიჩვენებს. მან უკვე იცოდა, რომ რენტა მოგებასთან უშუალო კავშირშია. ამასთან, უ. პეტიმ რენტა წარმოების პროცესს დაუკავშირა და იგი განმარტა, როგორც შექმნილი პროდუქტის ღირებულების ნაწილი.

უ.პეტიმ, რიკარდომდე დაახლოებით ასორმოცდაათი წლით ადრე, ჩამოაყალიბა შეხედულებები **დიფერენციალური რენტის შესახებ**. დიფერენციული რენტა მან **გასაღების ბაზრებიდან მიწის ნაკვეთების განლაგებასთან** დააკავშირა.

პეტი წერდა, რომ თუ ხორბალი, რომელიც გათვალისწინებულია საკვებად ლონდონელებისათვის, ორმოცი მილის მანძილიდან შემოიზიდება, მისი ფასი უფრო ძვირი იქნება, ვიდრე ლონდონიდან ერთი მილის მანძილიდან შემოზიდული იგივე პროდუქტი. მათ ფასებს შორის განსხვავება იქნება იმდენი, რამდენიც ჯდება ოცდაცხრამეტ მილზე მისი ტრანსპორტირება. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ მან **შენიშნა აგრეთვე დიფერენციული რენტის კავშირი ნაიდაგის ნაყოფიერებასთან.**

შემდგომი დასკვნა, რომელიც პეტის უნდოდა ჩამოეყალიბებინა, ეხება **მიწის ფასს**. მიზეზი, რის გამოც პეტიმ ამ პრობლემას ყურადღება მიაქცია, საინტერესოა და გვიჩვენებს შეცდომას, რომელმაც მას (მიუხედავად მისი გენიოსობისა) თავგზა აუბნია.

მიუხედავად ყველაფრისა, იგი, როგორც ჩანს, სრულად არ იყო გარკვეული, თუ რა როლს ასრულებს მიწა ღირებულების შექმნაში. ჩვენ ეს დავინახეთ იქ, სადაც მან ღირებულების განსაზღვრისას **მიწა** და **შრომა** გააერთიანა[1]. მის აზროვნებაში გაცვლა-ღირებულება და მოხმარება-ღირებულება აირია. რასაც ის მოგვიანებით შეეხო მიწისა და შრომაზე საუბრისას (სადაც განიხილა გაცვლა-ღირებულება), მხოლოდ შრომას ეხებოდა.

მისი აზრით, ყველა საგანს ღირებულება ორი ბუნებრივი დენომინაციით (მიწა და შრომა) განსაზღვრული უნდა ჰქონდეს — ღირებულება შეიძლება გამოიხატოს ერთ-ერთი მათგანით, მაგრამ უკეთესია ორივეთი ერთად.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ იმის შესახებ თუ როგორ განმარტა პეტიმ შრომის ღირებულება. **მიწის ფასი** მან განსაზღვრა, როგორც კაპიტალიზებული რენტის თავისებური ფორმა და როგორც **გარკვეული წლების რენტათა ჯამი**.

ამან აშკარად დაარღვია მისი ორიგინალური დოქტრინა მიწისა და შრომის შესახებ, ვინაიდან მან უკვე განსაზღვრა რენტა, როგორც შრომის ჭარბი პროდუქტი. მას თვითონ არ ჰქონდა გაცნობიერებული ეს შეუსაბამობა და კითხულობდა: რა ხარისხით უნდა იყოს რენტა კაპიტალიზირებული? ამ შე-

---

1 **Петти** В., Трактат о налогах и сборах – в кн.: Классики экономической мысли, М., 2000, გვ. 31.

კითხვას ზუსტი პასუხი ვერ გასცა, რადგან მან სწორად ვერ გაიგო **სარგებლის კატეგორია**. ეს უკანასკნელი ესმოდა, როგორც **ფულადი რენტა ანუ, მისი აზრით, ფულის გამსესხებელს იმ რაოდენობის რენტა უნდა მიელო, რამდენსაც ამ თანხით შეძენილი ნაკვეთი მისცემდა**[1].

პეტის მტკიცებით, მიწის ფასი განისაზღვრება გარკვეული პერიოდის რენტათა ჯამით. საფუძვლიანი შეფასებისათვის პეტი **იხილავს სამ თაობას**. მისი აზრით, ინგლისში სამი თაობის ერთად ცხოვრების პერიოდი ოცდაერთი წელია, ამიტომ მიწის ფასიც 21 წლის რენტათა ჯამით განისაზღვრება[2]. სხვადასხვა ქვეყანაში ეს მაჩვენებელი შეიძლება სხვანაირად იყოსო, თვლიდა იგი, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია იქ ქონებრივი უფლებები, მოსახლეობის რაოდენობა და სამი თაობის შეფასება.

ადრინდელ ნაშრომებში მისი მოსაზრებები ფულის შესახებ მერკანტილისტურია. ამასთან, მან გვაჩვენა, რომ **ფული განსაკუთრებული საყოველთაო ეკვივალენტური ფუნქციის მქონე საქონელია, რომლის ღირებულება შრომით იქმნება**. ღირებულების ანალიზში იგი ვრცლად შეეხო მონეტარულ ფორმას, რომელშიც ღირებულება ბიმეტალისტების პოზიციებიდან განიხილება. თავის ნაშრომებში მან მიუთითა, რომ ფული ქვეყნის მთლიანი წლიური დანახარჯების ფუნქციის მატარებელია. ეს გამართლდა, როდესაც იგი ინგლისის მთლიანი სიმდიდრის გამოთვლას შეეცადა.

პეტი იხილავს **„ფულის ბრუნვის სიჩქარის“** კონცეფციას, რომელმაც მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მონეტარულ თეორიაში. მიმოქცევისათვის საჭირო ფულის რაოდენობა მან

1 **В. Петти**. Трактат о налогах и сборах – в кн.: Классики экономической мысли. გვ. 33.

2 იქვე. გვ. 31.

დააკავშირა საქონელთა ბრუნვის მოცულობასა და ფულის მიმოქცევის სიხშირესთან. ამასთან, იგი გარკვეულ ფარგლებში დასაშვებად თვლიდა მიმოქცევაში ბანკის მიერ გამოშვებული ქაღალდის ფულის გამოყენებას.

პეტის ანალიზის მეთოდი გვიჩვენებს, რომ მიუხედავად ლაფსუსებისა, იგი მერკანტილისტების პრიმიტიული მონეტარული შეცდომებისაგან შორს იყო. მაშინაც კი, როცა ის ფულსა და ვაჭრობას (განსაკუთრებით უცხოეთთან) ადიდებდა და კომერციული კაპიტალიზმის თეორიას უახლოვდებოდა, იგი ანგარიშგასაწევი კვალიფიკაციით წარმოგვიდგებოდა.

მისი აზრით, ფული და საგარეო ვაჭრობა მნიშვნელოვანია იმიტომ, რომ ისინი ქვეყნის განვითარებასა და წარმოების გაუმჯობესებას ხელს უწყობდნენ. ამავე დროს, ქვეყანა უნდა ატარებდეს ვაჭრობისათვის საჭირო საქონლის წარმოების ხელშემწყობ პოლიტიკას.

კვლავ და კვლავ, იგი ყურადღებას **წარმოების ეფექტურად მართვის „ხელოვნებაზე"** ამახვილებს. მეფის ძალას იგი იმისდა მიხედვით აფასებდა, თუ როგორ შეეძლო მას ხალხის გაერთიანება და როგორ ფლობდა წარმოების მართვის ხელოვნებას.

ნაშრომში – „ზოგი რამ ფულის შესახებ" (და სხვ. ნაშრომებში) პეტიმ ჩამოაყალიბა აზრი იმის შესახებ, რომ ერს შეიძლება ჰქონდეს ძალიან ბევრი ან ძალიან ცოტა ფული, რაც ფულის საჭიროებაზე მეტყველებს როგორც ვაჭრობაში, ასევე მრეწველობაში. ამასთან იგი საჭიროდ თვლიდა მიმოქცევისათ-ვის საჭირო ფულის რაოდენობის ცოდნას.

უ.პეტის აზრით, არსებული კანონები არის „ბუნების კანონების საწინააღმდეგო და აგრეთვე შეუსრულებადი". რაც

არ უნდა ბევრი ფული ჰქონდეს ქვეყანას იგი შემოელევა, თუ მას გააზრებულად არ გამოიყენებს. მან კიდევ ერთხელ დაბეჯითებით გამოხატა თავისი რწმენა იმის შესახებ, რომ ინგლისს მსოფლიო ვაჭრობაში წამყვანი როლის შესრულება შეუძლია.

„პოლიტიკურ არითმეტიკაში“ იგი შეეცადა ინგლისში არსებული წინააღმდეგობების ჩვენებას, მაგრამ მათი დაძლევა შესაძლებლად ჩათვალა. მისი აზრით, ინგლისში ბანკებისათვის ყველა საჭირო პირობა არსებობს, რათა მათ უზრუნველყონ ვაჭრობის ნაკადი მთელს კომერციულ მსოფლიოში. ეს შეხედულება გარკვეულწილად მოგვიანებით გამართლდა.

ამით ვამთავრებთ უ.პეტის შეხედულებების ანალიზს, ამასთან, კიდევ ერთხელ უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად მისი რიგი არასრულყოფილი მოსაზრებისა, იგი სრულიად დამსახურებულად **ითვლება კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინის ფუძემდებლად**, რომელმაც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ეკონომიკური აზროვნების ისტორიაში და შემთხვევითი როდია მეცნიერულ ლიტერატურაში მისი ხშირად **„პოლიტეკონომიის კოლუმბად“** მოხსენიება.

2. პიერ ბუაგილბერი (1646-1714)

პიერ დე ბუაგილბერი (Boisquillebert) საფრანგეთში კლასიკური ეკონომიკური დოქტრინის ფუძემდებელი და ფრანგული ფიზიოკრატული სკოლის წინამორბედია. იგი დაიბადა 1646 წელს რუანში, აზნაურის ოჯახში. ჭაბუკობაში კარგი განათლების მიღების შემდეგ პარიზში დასახლდა და ლიტე-

რატურულ მოღვაწეობას ეწეოდა. 1677 წლიდან ნორმანდიაში სასამართლო თანამდებობა, ხოლო 1689 წლიდან სიცოცხლის ბოლომდე კი რუანის მთავარი მოსამართლის პოსტი ეკავა.

პ.ბუაგილბერის მთავარი ნაშრომებია[1]: „საფრანგეთის **დაწვრილებითი აღწერილობა**“ (1696), „შენიშვნები **საფრანგეთის შესახებ**“, „**საფრანგეთის საცალო ვაჭრობა**“ (1699), „**მსჯელობანი სიმდიდრის, ფულისა და გადასახადების ბუნების შესახებ**“ (1707), „გამოკვლევა **ფულის იშვიათობის შესახებ**“ (1712) და სხვ.

თავის ნაშრომებში იგი აკრიტიკებდა მერკანტილიზმს, ხაზს უსვამდა საფრანგეთის გლეხობის ღატაკ მდგომარეობას, მოითხოვდა სოფლის მეურნეობის განსაკუთრებულ მფარველობას — რამდენადაც ერის სიმდიდრედ არა ფულს, არამედ ძირითადად სოფლის მეურნეობის პროდუქტებს თვლიდა.

ბუაგილბერი ხაზინის სისტემის რეფორმას, სულადობრივი გადასახადის შემოღებას (მათ შორის მდიდრებისათვის), ღვინის რეალიზაციაზე ბეგარის და ბაჟების გაუქმებას მოითხოვდა. მისი აზრით, კეთილდღეობა მოხმარების ზრდით იზრდება. აქედან გამომდინარე, მომხმარებლებს ბეგარა უნდა მოეხსნათ, რაც წაახალისებს მოთხოვნის ზრდას, განსაკუთრებით სოფლის მეურნეობის პროდუქტებზე.

მისი აზრით, სავაჭრო შეზღუდვების მოხსნა და ბაზრის თავისუფლება სამამულო (პირველ რიგში აგრარულის) პროდუქტის მაქსიმალურად ზრდას უზრუნველყოფდა, თავისუფალ ბაზარზე კი ფასები თვით მოწესრიგდება; მრეწველობის ცალკეული დარგების განვითარება ხელს შეუწყობს ქვეყნის

1 **Boisguillebert** P.: Le Dètail de la France, P., 1699; La Factum de la France; Traitè de la naturne, culture, commerce et intèret des grains; Causes de la raretè de l'argent; Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs, P., 1707. (იხ კრებული: Economistes financieres du XVIII c siede – Collections des prinsipaux èconomistes. 1843).

შიგნით გასაღების ბაზრების შექმნას; მოგებისაკენ სწრაფვა მეწარმისათვის მასტიმულირებელი მოვლენაა.

ბუაგილბერის მტკიცებით, ღირებულების წარმოების პროცესის წანამძღვარი ფასწარმოქმნის მექანიზმია, რომელიც მის ფუნქციონალურ შესაძლებლობას უზრუნველყოფს, რომ თითოეულმა თავის მიზანს მიაღწიოს. ამის საფუძვლად მან მრეწველობასა და ვაჭრობაში მოქმედი „ბუნებრივი კანონი" დაასახელა. ასეთი პოზიციით ბუაგილბერი კლასიკური დოქტრინის ერთ-ერთ ფუძემდებლად უნდა ჩაითვალოს.

ბუაგილბერი დაუპირისპირდა მერკანტილისტებს საგარეო ვაჭრობის როლის გაფეტიშების საკითხში. თუმცა, აღმოჩნდა, რომ მე-17 საუკუნის ბოლოს საფრანგეთში წარმოება შიგა ბაზარზე საქონელთა გაცვლის ლიბერალიზაციის შედეგად გაიზარდა, მაგრამ ასეთი ლიბერალიზაცია ქვეყნის კეთილდღეობის უზრუნველყოფისათვის არასაკმარისია. მან ევროპული კაპიტალიზმის ზრდის პროცესში საგარეო ვაჭრობის მნიშვნელობას გვერდი აუარა. არადა, ფასწარმოქმნისა და შიგა ბაზრის თავისუფლება კაპიტალისტური ეკონომიკის განვითარების წინაპირობას წარმოადგენს, მაგრამ იგი წარმოების აღმავლობის უზრუნველყოფისათვის არასაკმარისია.

პ.ბუაგილბერის მიერ შემოთავაზებული ღონისძიებათა სისტემა სამი ძირითადი ელემენტისაგან შედგებოდა:

- **პირველი,** საგადასახადო სისტემის რეფორმა — რეგრესიული გადასახადის პროგრესიული (შემოსავლის მიხედვით) გადასახადით შეცვლა;

- **მეორე,** ვაჭრობის თავისუფლებისა და სახელმწიფოს ეკონომიკაში ჩაურევლობის პრინციპი (იგი „Laisser faire~-ს ერთ-ერთი ავტორია);

- **მესამე** — შიგა ვაჭრობის შეზღუდვებისაგან განთავისუფლება.

უ.პეტისაგან **დამოუკიდებლად**, მაგრამ თითქმის იმავდროულად, ბუაგილბერი ამუშავებს ეკონომიკურ კონცეფციას და **საფუძველს უყრის საფრანგეთში შრომითი ღირებულების თეორიას**.

ბუაგილბერი, პეტის მსგავსად, **სიმდიდრის წყაროდ მიწას და შრომას ასახელებს**, თუმცა, მისი მტკიცებით, საქონლის „**ჭეშმარიტი ღირებულება**“ მის შექმნაზე დახარჯული შრომით განისაზღვრება, ხოლო მისი **ღირებულების საზომია მასზე დახარჯული სამუშაო დრო**. შესაბამისად, საქონელთა გაცვლაც დახარჯული შრომის მიხედვით უნდა განხორციელდეს. აქედან გამომდინარე, ერთი საქონლის „ჭეშმარიტი ღირებულება“ წარმოდგენილია მეორე საქონლით, რომლის დამზადებაზეც იმდენივე სამუშაო დრო დაიხარჯა, რამდენიც პირველზე.

პ.ბუაგილბერმაც მუშის **ხელფასი** საარსებო საშუალებების მინიმუმით შემოფარგლა. ამასთან, ხელფასის მატებისათვის მუშათა ბრძოლა გაუმართლებლად მიაჩნდა.

პ.ბუაგილბერის აზრით, **ფული** საზოგადოებრივი „ბოროტებაა“ და მას მხოლოდ **მიმოქცევის ფუნქცია** აქვს. იგი ერთ-ერთი პირველი მოითხოვდა მეტალის ფულის ქაღალდის ფულით შეცვლას. შემდგომში მისი იდეა პრუდონმა განავითარა.

საბოლოო ჯამში, მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მერკანტილიზმისა და ფეოდალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი ერთ-ერთი პირველია, რომლის შეხედულებებიც ახალ საზოგადოებას გზას უკაფავდა.

ამრიგად, პ.ბუაგილბერი, უ.პეტის მსგავსად, კლასიკური ლიბერალური ეკონომიკური დოქტრინის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და შრომითი ღირებულების თეორიის ერთ-ერთი და-

მოუკიდებელი ავტორი იყო. მის შეხედულებებს გარკვეული თავისებურებანიც ახასიათებდა. ასე მაგალითად: ბუაგილბერმა თავიდანვე მიზნად დაისახა მერკანტილიზმის კრიტიკა, ხოლო პეტიმ ეს პოზიცია დიდხანს ვერ გამოკვეთა; პეტი მრეწველობის განვითარების მომხრეა, ბუაგილბერი კი უპირატესობას სოფლის მეურნეობის განვითარებას ანიჭებს; პეტიმ ფული ეკონომიკური განვითარების მასტიმულირებელ ბერკეტად დაასახელა, ბუაგილბერმა კი ყველა უბედურების მიზეზად და სხვ.

თავი III. კლასიკური ლიბერალური შეხედულებების შემდგომი ევოლუცია

მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში ინგლისში ეკონომიკური აზროვნება შესამჩნევად განვითარდა. რიგი ავტორების მიერ ეკონომიკურ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი საკმაოდ შთამბეჭდავია. ზოგადად, მათ მიერ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილი ძირითადად პეტის მიერ ორიგინალურად წამოწყებული მსოფლმხედველობის დახვეწასა და სხვადასხვა მნიშვნელოვანი საკითხების კვლევისას საინტერესო მოსაზრებებში გამოიხატა. აქედან გამომდინარე, მოკლე მიმოხილვისათვის შევეხებით მხოლოდ რამდენიმე მათგანს.

ინგლისელები – ფილოსოფოსი ჯონ ლოკი და ეკონომისტი სერ დედლი ნორთი პეტის უშუალო მიმდევრებია. ნორთი იყო აგრეთვე ძალიან მნიშვნელოვანი ფიგურა იმ დროში, როგორც თავისუფალი ვაჭრობის იდეების დამცველი. ჯონ ლოს მონეტარული თეორია ისევე იმსახურებს ყურადღებას, როგორც სერ ჯეიმზ სტიუარტის ნაშრომები. დავიდ იუმი ფულის რაოდენობრივი თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია; რიჩარდ კანტილიონი ახლოსაა ფრანგი ფიზიოკრატების შეხედულებებთან. ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე შვედი ნ.ქრისტენსენისა და ამერიკელი ბ.ფრანკლინის შეხედულებებიც.

1. ინგლისელები: ჯონ ლოკი (1632-1704) და დედლი ნორთი (1641-1691)

ჯონ **ლოკი** (Locke) და დედლი **ნორთი** (Nort) საინტერესოდ მსჯელობდნენ მერკანტილისტურ აზროვნებასა და პეტის

თეორიაზე, ხოლო საგარეო ვაჭრობის მიმართ, მათი თვალსაზრისი თავისებური იყო.

ლოკზე დიდი გავლენა მერკანტილისტურმა მიმდინარეობამ მოახდინა. მეორე მხრივ, ნორთმა თავის ნაშრომში — **„მსჯელობები ვაჭრობის შესახებ; უპირატესად სარგებლის, მონეტური სისტემის, ფულის შემცირებისა და ზრდის შესახებ“** (1691)[1], შეურიგებელი პოზიცია დაიჭირა თავისუფალი ვაჭრობის მიმართ. მან შეუტია პროტექციონისტურ პოლიტიკას, — განსაკუთრებით საფრანგეთთან ვაჭრობის აკრძალვისათვის. ერთ-ერთმა პირველმა **განიხილა მსოფლიო, როგორც ერთი დიდი ეკონომიკური ერთეული.** ყოველგვარ ვაჭრობას იგი განიხილავდა, როგორც მოგებიანს, — იმ მარტივ ლოგიკაზე დაყრდნობით, რომ არამოგებიან ოპერაციებს არავინ გააგრძელებს.

ამ ორი მწერლის თვალსაზრისი ეკონომიკური ანალიზის ფუნდამენტური პრობლემების კვლევაში საკმაოდ მნიშვნელოვანია. ორთავე სარგებლობდა პეტის მოსაზრებებით რენტის, სარგებლისა და ფულის შესახებ. ისინი შეეხნენ ღირებულების შემცირების საკითხებს, განსაკუთრებით კი ჯ.ლოკი ნაშრომში — **„ფიქრები იმ შედეგებზე, რომელსაც იწვევს სარგებლის ნორმის შემცირება და ფულის ღირებულების ზრდა“** (1691)[2].

პეტის მსგავსად, ისინიც სარგებლის შეზღუდული განაკვეთის არსებობას ეწინააღმდეგებოდნენ.

ლოკი სარგებლისა და რენტის თეორიის საკითხებში პეტის მიმდევარი იყო. ის რენტას განიხილავდა მხოლოდ როგორც სასარგებლო პროდუქტის ნამატს, რომელიც მწირ ან ნაყი-

1 D. Nort, Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money, L., 1691.

2 J. Locke, Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money, L., 1691.

ერ მიწებზე იქმნებოდა. მისი დასკვნით, მიწების უთანაბრო განაწილების შედეგად, ისინი, ვისაც მეტი აქვს (ვიდრე მისი დამუშავება შეუძლია), შემოსავალს იღებენ ადამიანებისაგან, ვინც მას ამუშავებს; ასევე ფულის უთანაბრო განაწილება მის მფლობელს ფულის მსესხებლისაგან სარგებელს აძლევს.

ნორთი უფრო შორს წავიდა. როგორც ჩანს, იგი ერთერთი პირველი იყო, რომელსაც **კაპიტალზე** (რომელსაც მან **აქცია** დაარქვა) უფრო ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა. მიწის ფონდის აქციონირებით მან გასაქირავებელი მიწის ფონდი შექმნა, რომელიც სურვილისამებრ შეიძლება გამოყენებულიყო. სარგებელი, რომელსაც აქედან მიწის მფლობელი მიიღებდა, **ფულადი რენტაა** (თითქმის იგივე, რაც მიწის რენტა). „მიწის მფლობელები“ და „აქციის მფლობელები“ ერთი და იგივენი იყვნენ.

ნორთის აზრით, მხოლოდ იმით ვერავინ გამდიდრდებოდა, თუკი ის მის მფლობელობაში არსებულ მთელ ქონებას ფულად ფორმას მისცემდა. მხოლოდ ისინი ზრდიან თავიანთ სიმდიდრეს, რომლებიც მათ განკარგულებაში არსებულ ქონებას, ყოველთვის მოგების მიღების მიზნით იყენებენ. მისი მოსაზრებით, არასასურველია ფულის უაზროდ დაგროვება და ყოველი ადამიანი მისი მოგების მიზნით გამოყენებას უნდა ცდილობდეს.

ორივენი, როგორც ლოკი, ასევე ნორთიც სარგებლის ბუნების განხილვისას დამოუკიდებელი გზებით მივიდნენ ღირებულებაზე, ფასსა და ფულზე მსჯელობამდე.

თვითონ ნორთმა ბევრი ვერაფერი თქვა ღირებულების შესახებ, თუმცა იგი ფასზე მსჯელობდა.

ლოკის მსოფლმხედველობა ღირებულების შესახებ მარტი-

ვი შესამჩნევი არ არის, ვინაიდან ეკონომიკის შესახებ მისი ძირითადი მსჯელობები ამ საკითხთან ახლოს არ იყო. მისი ნაშრომიდან („**მთავრობის დამუშავების ორი მეთოდი**"[1]) ჩანს, რომ მან პეტის მოსაზრება ღირებულების შესახებ გაიზიარა.

საკუთრების საკითხზე მსჯელობისას, ლოკმა დაასკვნა, რომ მიწა საერთოა და იგი ყველა ადამიანს ეკუთვნის, თუმცა, **კერძო საკუთრებას** იგი იმდენად ამართლებდა, რამდენადაც ამ შემთხვევაში ადამიანი აერთიანებდა როგორც საკუთარ შრომას, ასევე ბუნებისაგან ნაბოძებ სიმდიდრეს. მისი აზრით, ადამიანს ბუნებრივად იმდენი მიწა უნდა ჰქონდეს, რამდენის დამუშავებასაც შეძლებს; უნდა ჰქონდეს აგრეთვე მისი პირადი მოხმარებისათვის აუცილებელი დოვლათიც. იგი ამჩნევდა, რომ საკუთრების გადანაწილებაში უთანაბრობა ზოგი ადამიანის ხელში ჭარბ მიწასა და ფულს განაპირობებდა, რომელთაც მათთვის შესაბამისად მიწის რენტა და სასესხო სარგებელი მოჰქონდა.

ჯ.ლოკი, როგორც ჩანს, შეზღუდული იყო ღირებულების ცნების განსაზღვრაში და ცდილობდა შექმნილ პროდუქტში შრომის დიდი მნიშვნელობა ეჩვენებინა: **შრომას იგი ღირებულების წყაროდ თვლიდა, თუმცა მკაფიოდ ვერ მიუთითა მასზე, როგორც ღირებულების საზომზე**. შეგნებულად თუ შეუგნებლად, იგი ღირებულებისა და გაცვლის წარმოშობის ღრმა ანალიზს გაურბოდა.

ლოკის ასეთმა მიდგომამ შემდგომში თავი იჩინა, თუმცა მას წინ უძღოდა დებულება „**მთავრობის ფულის**" შესახებ.

მისი აზრით, ფულს **წმინდა წარმოსაზვითი ღირებულება აქვს**, რომელიც საერთო თანხმობით შეიქმნა. ვინაიდან ფული არამალ-

1 J.Locke, Two Treations concerning Government, Morley, 1690.

ფუჭებადი პროდუქტია, ამიტომ კერძო პირის ხელში ფულის დაგროვების ერთ-ერთი შემზღუდველი ფაქტორი ქრება. ამან შეიძლება დიდი უთანაბრობა გამოიწვიოს ქონების დაგროვებაში, მაგრამ მაინც რჩება ერთი ფაქტორი, რომელიც ზღუდავს მას იმით, რომ ქონების ამ რაოდენობას ფლობდეს კანონიერად — კერძოდ, ინდივიდის საკუთარი შრომის რაოდენობის მიხედვით, რაც მას სარგებლის მიღების საშუალებას აძლევს.

შემდგომში ლოკმა განსაზღვრა **ფულის „ორმაგი ღირებულება“**: ერთი წარმოიშობა წლიური შემოსავლის ფულადი დაგროვების შესაძლებლობიდან; მეორე კი ის სიკეთეა, რაც ფულმა შეიძლება მოიტანოს. ამით ლოკმა გაიმეორა მერკანტილისტების შეცდომა, რომლებმაც გააიგივეს ფული და კაპიტალი. ნორთმა ეს შეცდომა აიცილა.

ლოკმა გარკვეულწილად საფუძველი ჩაუყარა ფულის რაოდენობრივ თეორიას. ანიჭებდა რა პრივილეგიას მერკანტილისტების მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სარგებლის დაბალი განაკვეთი გამოწვეულია მაღალი ფასებით, ლოკმა თავის ნაშრომში — „ფიქრები იმ შედეგებზე, რომელსაც იწვევს სარგებლის დონის შემცირება და ფულის ღირებულების ზრდა“ — დაასკვნა, რომ **ფასი მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობით განისაზღვრება.**

რეალიზებული საქონლის რაოდენობა ნებისმიერ დროს ქვეყნის მიერ გამოშვებული ფულით განისაზღვრება, ხოლო გასაყიდი საქონლისა და აგრეთვე მყიდველისა და გამყიდველის რაოდენობა საბაზრო ფასს განაპირობებს. რამდენიმე სხვა მსჯელობიდანაც ჩანს, რომ ლოკი, მიუხედავად შემთხვევითი განსხვავებისა, გარკვეულია იმაში, რომ ფულის რაოდენობრივი ცვლილება ფასების ცვლილებასთანაა დაკავშირებული.

არათანმიმდევრულია ლოკის მიერ ფულის რაოდენობრივი თეორიის გამოყენება საერთაშორისო ფასების განხილვისას. მან თავისი რაოდენობრივი თეორია მერკანტილისტური „ჭარბი პროდუქტის ექსპორტს მიაზომა“, რომელმაც ხაზინა უნდა შეავსოს.

პეტის მსგავსად, ისიც აღნიშნავდა, რომ ქვეყანაში ვაჭრობისათვის ფულის ნებისმიერი რაოდენობა შეიძლება საკმარისი იყოს. პეტისთან შედარებით, იგი უფრო ხაზგასმით მიუთითებდა, რომ სასურველია ინგლისს მეტი ფული ჰქონდეს, ვიდრე ვაჭრობაში მის მეტოქეს.

მისი აზრით, ქვეყნებს შორის ვაჭრობისას, ფულის ის რაოდენობა, რომელიც მათ ჰქონდათ, მნიშვნელოვანი არ არის: ძვირფასი მეტალით გამოხატული ფასები ყველა საქონელზე, ერთნაირი უნდა იყოს ყველა ქვეყანაში. თუ ერთ ქვეყანას უფრო ცოტა ფული აქვს, ვიდრე მეორეს, მისი ფასები უფრო დაბალი იქნება.

ინგლისელმა ეკონომისტმა დედლი ნორთმა, რომელიც განსაკუთრებული ეკონომიკური აზროვნებით გამოირჩეოდა, თავის ძირითად ნაშრომში – „მსჯელობები ვაჭრობის შესახებ“ თავისი შეხედულება გაცილებით ნათლად ჩამოაყალიბა.

ნორთმა გააკრიტიკა მერკანტილისტური შეხედულებები და ქვეყნის სიმდიდრე არა ოქრო-ვერცხლის რაოდენობით, არამედ მრეწველობის, სოფლის მეურნეობისა და ვაჭრობის სექტორების განვითარების დონით შეაფასა.

მან მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა მეცნიერული აბსტრაქტული მეთოდის და ფულის თეორიის განვითარებაში, როგორც კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიის ერთ-ერთმა პირველმა წარმომადგენელმა.

იგი ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც **კაპიტალის** არსში გარკვევა სცადა, რომელსაც იგი სარგებლის მომტან ფულად კაპიტალად განიხილავდა. მერკანტილისტებისა და ლოკისაგან განსხვავებით, მან **სასესხო სარგებლის დონე** არა ქვეყანაში არსებული ფულის რაოდენობით, არამედ ფულად კაპიტალზე მოთხოვნა-მიწოდების თანაფარდობით განსაზღვრა. სწორედ ასეთი მიდგომა დაედო საფუძვლად სარგებლის კლასიკურ თეორიას — შემდგომში მოგების კატეგორიის გაგებასაც.

ამასთან, იგი **წინააღმდეგი იყო სარგებლის დონის იძულებითი რეგულირებისა.** მერკანტილისტების საწინააღმდეგოდ, იგი ქვეყნის **სიმდიდრის მნიშვნელოვან წყაროდ მრეწველობის განვითარებას და არა მარტო ოქრო-ვერცხლის დაგროვებას თვლიდა.**

გარდა ამისა, იგი, როგორც თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე, წინააღმდეგია ეკონომიკაში სახელმწიფოს აქტიური ჩარევისა და **კაპიტალიზმს განიხილავს, როგორც ბუნებრივი განვითარების პროცესს.**

ლოკისა და ნორთის დებულებებს რენტისა და სარგებლის შესახებ სოციალურ და პოლიტიკურ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია. მათი ეკონომიკური თეორიები მიწის საკუთრების კვლევით დაინტერესებულთა მიმართ წინასწარ განზრახული შეტევის შედეგი არ არის. მათ პერსპექტივაში ცვლილებები დაგვანახეს, რომლებმაც დიდი როლი მოგვიანებით შეასრულეს. სარგებლის განაკვეთის შემცირებისაკენ შეტევა მიწათმფლობელებს ცუდ მდგომარეობაში აყენებდა, რომელთათვისაც სარგებლის დაბალი განაკვეთი მათი რენტის კაპიტალიზაციის მაღალ ხარისხს ნიშნავდა. მსგავს შეხედულებებს, ნაწილობრივ განსხვავებული ფორმით, ფიზიოკრატების ნაშრომებშიც ვხვდებით.

2. შოტლანდიელი და ფრანგი ჯონ ლო (1671-1729)

შოტლანდიელი და ფრანგი ეკონომისტი, ედინბურგელი ბანკირის შვილი **ჯონ ლო** (Law) ედინბურგში (შოტლანდია) დაიბადა.

იგი ეკონომიკასა და ფინანსებს საუნივერსიტეტო განათლების გარეშე სწავლობდა.

1694 წელს მას უბედურება შეემთხვა – დუელში მოწინააღმდეგე შემოაკვდა, რაც სასამართლომ მკვლელობად ჩათვალა და ლოს სიკვდილის განაჩენი გამოუტანა. შეწყალების მიუხედავად (1717), იგი მაინც იძულებული იყო საზღვარგარეთ ეცხოვრა.

ლოს ახასიათებენ, როგორც ეკონომიკაში განსწავლულ და ბრწყინვალე ნიჭით დაჯილდოებულ პიროვნებას. ერთხანს იგი საფრანგეთში ცხოვრობდა და ამ ქვეყნის ფინანსთა მინისტრიც გახდა.

1705 წ. ედინბურგში გამოქვეყნდა მისი მთავარი ნაშრომი: **„ფული და ვაჭრობა განხილული ერის ფულით უზრუნველყოფის წინადადებასთან დაკავშირებით“**[1].

ჯ. ლოს შეხედულებები ფულის, ბანკების, კრედიტის და სხვ. შესახებ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკური აზრის ისტორიაში. იგი ევროპაში ერთ-ერთი პირველია, ვისი ინიციატივითაც მიმოქცევაში ქაღალდის ფული გამოიყენეს.

ზოგადად, ჯ.ლომ კლასიკურ მონეტარულ თეორიაზე ზეგავლენა ორი მიზეზის გამო მოახდინა: **პირველი**, მან ქაღალდის ფულს მნიშვნელოვანი ეკონომიკური როლი პირველმა მიანიჭა და **მეორე**, შექმნა დრამატული მაგალითი, რაც ფულის რო-

1 J.Law Moneau and trade..., Edinb., 1705.

ლის არასწორად გაგებამ შეიძლება განაპირობოს.

ჯონ ლო ქვეყნის აღორძინებას ფულის სიჭარბესთან აკავშირებდა, თუმცა **ჭეშმარიტ სიმდიდრედ იგი საქონელს განიხილავდა** და არა ფულს.

ადრინდელი მერკანტილისტების მსგავსად, მასაც კვლევის **აქცენტი მიმოქცევის სფეროზე გადააქვს**. თუმცა კი უარყო მერკანტილისტური შეხედულება იმის შესახებ, რომ ქვეყნის ფულადი სიმდიდრე მხოლოდ ექსპორტის იმპორტზე გადაჭარბებით შეიძლება გაიზარდოს. იგი მოითხოვდა ქვეყნის შიგა მიმოქცევაში ფულის გამოყენებას, ხოლო ოქროსა და სხვა ძვირფასი ზოდების ხაზინაში დაგროვებას, შესაბამისად, საკრედიტო ფულის შემოტანას, რათა ბანკნოტებს მეტალის ფულის ადგილი დაეკავებინა.

ქვეყნის გამდიდრებისა და ფულის ზრდის საუკეთესო საშუალებას იგი **ბანკების დაარსებაში** ხედავდა, თუმცა ეს იდეა შოტლანდიისა და საფრანგეთის პარლამენტმა თავის დროზე უარყო.

დადგა დრო, როდესაც ჯ.ლოს საფრანგეთში თავისი ექსპერიმენტის ჩატარების საშუალება მიეცა. 1715 წელს, ლუი XIV-ის გარდაცვალების შემდეგ, ქვეყანა სასოწარკვეთილ მდგომარეობაშია: მთავრობა გაკოტრებულია, ეკონომიკა კი დეპრესიაში. როდესაც რეგენტმა, სახელმწიფოს დროებითმა მმართველმა, ფილიპე ორლეანელმა ჯ.ლოს დახმარება სთხოვა, ეს თითქმის იმ მდგომარეობას წააგავდა, როცა ავადმყოფი ბავშვის სასოწარკვეთილი მშობლები „კანონიერი“ ექიმების შემდეგ, შვილის განკურნებისათვის ექიმბაშს მიმართავენ.

1716 წელს ჯ.ლომ საფრანგეთში **კერძო აქციონერული ბანკი** დააარსა, რომელმაც დასაწყისში დიდ წარმატებებს მიაღწია.

მომდევნო წელს ჯ.ლომ შექმნა აგრეთვე კოლონიალური საწარმო - ლუიზიანასა და დასავლეთის კომპანია, რომელსაც **მისისიპის კომპანიასაც** უწოდებდნენ. მის მფლობელობაში იყო იმ ტერიტორიის თითქმის ნახევარზე მეტი, რომელიც დღეს შეერთებულ შტატებს უჭირავს ალიასკას ჩათვლით.

შემდგომში მისი გავლენა აფრიკასა და აღმოსავლეთისკენაც გავრცელდა. 1719 წელს „კერძო აქციონერული ბანკი" პრაქტიკულად მისისიპის კომპანიას შეერწყა. კონგლომერატმა მიწის იჯარით გაცემაზე და მთავრობის უმეტეს ზარაფხანებზე კონტროლი დააწესა, რამაც ეკონომიკის აღმავლობას ხელი შეუწყო.

1720 წ. ჯ.ლო კათოლიკე გახდა და საფრანგეთის ფინანსთა მინისტრად დაინიშნა. მოგვიანებით იგი თავის მდგომარეობას ევროპაში არნახულ ძლევამოსილ, უგვირგვინო პიროვნებას ადარებდა. იმავე წელს მისმა „სისტემამ" მარცხი განიცადა და დეკემბერში იგი იძულებული იყო საფრანგეთი დაეტოვებინა. მან თავისი დღეები ვენეციაში დაასრულა, როგორც გამოუსწორებელმა აზარტულმა მოთამაშემ, რომელიც ყოველთვის თავის სისტემას ამართლებდა.

რაში მდგომარეობდა შეცდომები?

დასაწყისიდანვე, ჯ.ლოს კონცეფციის თანახმად, ბანკი კონვერტირებადი ბანკნოტების ემისიას ახორციელებდა. აქციების რეალიზაციით მიღებული ფულის ნაწილი თავდაპირველად გემებისა და სხვა საქონლის შეძენას მოხმარდა, მაგრამ ფულის ძირითადი ნაწილი კი (2 მლრდ ლივრი[1]) სახელმწიფო ობლიგაციების გამოსყიდვას მოხმარდა. პარიზის მევახშეებთან შედარებით, ბანკი სესხს ზომიერი სარგებლით იძლეოდა.

1 ლივრი (ფრანგ. livre) – ძველებური ფრანგული ვერცხლის ფული.

ბანკის აქციების რეალური ფასი, ნომინალურთან შედარებით, თითქმის 50-ჯერ გაიზარდა.

საბოლოო ჯამში, როგორც აღმოჩნდა, ყოველივე ამის კომპენსაცია ახალი აქციების რეალიზაციით ხდებოდა. ეს პროცესი დაუსრულებლად ვერ გაგრძელდებოდა.

ყველაფერი რიგზე იყო, სანამ ბანკმა 1720 წლის გაზაფხულზე დივიდენდის განაკვეთი არ გამოაცხადა, რომელმაც აქციონერებს და ბირჟაზე მოთამაშეებს აშკარად იმედი გაუცრუათ. იმავე წლის შემოდგომაზე საქონელთა ფასებიც თითქმის გაორმაგდა. ბანკნოტები უკვე გადახდის ფუნქციას ვეღარ ასრულებდნენ, ყველა გაუფასურებული ქაღალდის სრულფასოვან ფულზე გადაცვლას მოითხოვდა.

აშკარა იყო სისტემის კრახი – პრაქტიკულად, ეს იყო **პირველი ფინანსური კრიზისი**, რომელმაც თითქმის მთელი ევროპა თავის მორევში ჩაითრია.

ჯონ ლო მევალეებისაგან თავის გადარჩენის მიზნით გადაიმალა. 1729 წ. იგი ვენეციაში ფილტვების ანთებით გარდაიცვალა.

ინფლაცია, რომელიც ჯ.ლოს პოლიტიკის შედეგი იყო, ერთ-ერთი უმკაცრესი მოვლენაა თანამედროვეობაშიც, რომელმაც დაღუპა ბევრი რისკიანი საწარმო.

ერთადერთი რამ, რომელსაც ინფლაცია ყველაზე ნაკლებად შეეხო, ეს იყო მიწა და ჯ.ლოს შემთხვევითი დამსახურებაც, რამაც შთაგონება მისცა ფრანგული ფიზიოკრატიული აზრის განვითარებას.

ჯ.ლო დიდ როლს ანიჭებდა კრედიტის განვითარებას, მაგრამ მისი არამიზნობრივი გამოყენების შედეგი დროულად ვერ განჭვრიტა. სიმდიდრისა და დასაქმების ზრდის წყაროს იგი

ბანკების მიერ კრედიტებისა და ფულის გამოშვების ზრდაში ხედავდა, თუმცა წარმოების სფეროს განსაკუთრებული მნიშვნელობა მხედველობიდან გამორჩა.

ჯონ ლო არც თაღლითი იყო (როგორც ხშირად ამბობდნენ) და არც გენიოსი. იგი ავანტიურისტია, რომელიც სიცოცხლის ბოლომდე დარწმუნებული იყო თავის სიმართლეში და რომელმაც ოქროთი არაუზრუნველყოფილი ქაღალდის ფულის უპირატესობა განჭვრიტა, მაგრამ იმისათვის, რომ იგი სასარგებლო გაეხადა, მას ეკონომიკური ცოდნა არ ეყო.

მიუხედავად ამისა, მისმა წარუმატებელმა ექსპერიმენტმა მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა ეკონომიკურ მეცნიერებაზე: ნათელი გახდა ეკონომიკაზე ფულად-საკრედიტო რესურსებით და, საერთოდ, სახელმწიფოს ჩარევის ეფექტი, რომელიც ხშირად მხოლოდ დროებითია და ინფლაციას იწვევს. კლასიკოს და ნეოკლასიკოს ეკონომისტებს არასოდეს ავიწყდებათ ეს გაკვეთილი.

ჯ.ლოს იდეა ჭარბი ფულისა და ინფლაციის სასიკეთო როლზე შემდგომში ხელახლა გამოაცოცხლეს მეცნიერ-ეკონომისტებმა, რომლებიც „ზომიერ ინფლაციაში“ პრობლემათა მოგვარების გზებს ეძებენ. მას, ვისაც ახსოვდა ჯონ ლო, „მონეტარიზმი“ შეცდომის დასაშვებად არ სჭირდებოდა; მისმა ექსპერიმენტმა აჩვენა ისიც, რომ ფასიანი ქაღალდები და ბანკნოტები სრულად ვერ ცვლიან ერთმანეთს.

ჯ.ლოს დაშვებით, ფასიანი ქაღალდების ბანკნოტებით შეცვლა, გარდა მთავრობის გადასახადების სიმძიმის შემცირებისა, მნიშვნელოვან განსხვავებებს არ იძლევა. ამ დაშვებით იგი ჩაება გრანდიოზული მასშტაბის ღია-საბაზრო ოპერაციებში. შედეგმა აჩვენა, რომ ღია-საბაზრო ოპერაციებს ინფლაციის გამოწვევა შეუძლია.

ზოგადად, ჯონ ლო ნიმუშია ეკონომისტისა, რომელმაც მეცნიერებაში ზუსტად თავისი შეცდომებით მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა.

3. ინგლისელი ფილოსოფოსი და ეკონომისტი დევიდ იუმი (1711-1776)

დევიდ **იუმი** (Hume) ფილოსოფიის ისტორიას უფრო მეტად ეკუთვნის, ვიდრე ეკონომიკას. მისი სპეციფიკური წვლილი ეკონომიკის ანალიზში შედარებით უმნიშვნელოა. მიუხედავად ამისა, მან საფუძველი ჩაუყარა აზრთა ანალიტიკურ მიმართულებას, რომელიც ეკონომიკის მთავარი მიმდინარეობის მნიშვნელოვანი შემადგენელი ნაწილი გახდა.

დ.იუმი დაიბადა ედინბურგში 1711 წლის 26 აპრილს. მამამისი წარმოშობით აზნაური და პროფესიით ადვოკატი იყო. დევიდი მისი მშობლების მესამე შვილი იყო. მამა ადრე გარდაეცვალა და დედა იძულებული იყო ბავშვები ოჯახური ქონებიდან მიღებული შეზღუდული შემოსავლებით აღეზარდა. თორმეტ წლამდე იგი სახლში იზრდებოდა, შემდეგ ედინბურგის უნივერსიტეტში შევიდა, რათა მოსამართლე გამხდარიყო, მაგრამ სამწლიანი უგულო მცდელობის შემდეგ მან ბედი მწერლობას და ფილოსოფიას დაუკავშირა.

ბრისტოლის სავაჭრო დაწესებულებაში ხანმოკლე და წარუმატებელი მუშაობის შემდეგ, იუმი საფრანგეთში გაემგზავრა, სადაც დაწერა „**ტრაქტატი ადამიანური ბუნების შესახებ**“ (1739)[1]. მისი ანონიმურად გამოცემული პირველი წიგნი მოგვიანებით მის საუკეთესო ნაწარმოებად ცნეს.

1 Давид Юм., Трактат о человеческой природе, Москва. 1995.

„ზნეობრივი და პოლიტიკური წერილები“ (1741-1742) – უფრო მიესადაგა ხალხურ გემოვნებას და უფრო იღბლიანიც იყო, მაგრამ მაინც ვერ უზრუნველყო ავტორი ისეთი შემოსავ-ლით, რომელიც მეცნიერის მუშაობას უზრუნველყოფდა. ედინბურგში პროფესორობის მოპოვების მცდელობა მარცხით დამთავრდა. შემდგომში მან ისევ უიღბლოდ სცადა პროფესორობა გლაზგოს უნივერსიტეტში.

იუმის ნაშრომები მოგვიანებით საკმაოდ ინტერესით ვრცელდებოდა. **„პოლიტიკური საუბრები“** (1752)[1] მაშინვე წარმატებით სარგებლობდა, ხოლო **„ინგლისის ისტორიაშ“** (1754-62) მას პოპულარული ისტორიკოსის სახელი დაუმკვიდრა. ამ დროისათვის მას ზოგიერთები „ბრიტანეთის უდიდეს მწერალსაც“ კი უწოდებდნენ. იუმმა თავისი პატივმოყვარეობის დაკმაყოფილებას მიაღწია.

1752 წელს ედინბურგის ადვოკატთა ფაკულტეტმა იუმი თავის ბიბლიოთეკარად დანიშნა. ამას მისთვის დიდი შემოსავალი არ მოუტანია, მაგრამ ბიბლიოთეკის გაცნობის შესაძლებლობა მისცა.

1763 წელს იგი ბრიტანეთის საელჩოს მდივანი იყო პარიზში და დიდი წარმატებით სარგებლობდა პარიზის სალონებში არა მარტო ფილოსოფოსებს, არამედ მანდილოსნებს შორისაც. 1766 წელს იგი ლონდონში დაბრუნდა და თან წაიყვანა ჟანჟაკ რუსო. 1769 წლიდან ორი წლის განმავლობაში საგარეო საქმეთა მინისტრის მოადგილედ ნამუშევარი იუმი საბოლოოდ ედინბურგში დასახლდა, სადაც ხანგრძლივი ავადმყოფობის შემდეგ, 1776 წელს გარდაიცვალა.

იუმი ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო სმი-

1 D. **Hume**, Political Discources, Edinb., 1752.

თამდელ ეკონომისტებს შორის. მისი შეხედულებები მერყეობდა მერკანტილიზმიდან ლიბერალიზმისაკენ.

მისი მეგობრის, ადამ სმითის სიტყვებით, მან ბრძენი და სათნო ადამიანის იდეალს მიაღწია. ცნობილია, რომ იგი დიდი გულმოდგინებით აანალიზებდა სმითის ნაშრომებს.

აღსანიშნავია, რომ იუმი თავის ნაშრომში — „ტრაქტატი ადამიანური ბუნების შესახებ", — სოციალური მეცნიერების შესწავლისას სმითის „ზნეობრივი გრძნობების თეორიას" იყენებს.

იუმის მსჯელობანი ეკონომიკური ანალიზისას ემყარებოდა ადამიანის ქცევას, ისევე როგორც სმითის „ხალხთა სიმდიდრე".

თავის „პოლიტიკურ საუბრებში" მან ეკონომიკის შესახებ რამდენიმე ნარკვევი („ესე") შეიტანა, რომელთაგანაც ყველაზე მნიშვნელოვანია ნარკვევები ვაჭრობის, ფულის და სარგებლის შესახებ.

ეს ნარკვევები დაწერილია გასაგებად და ხშირად მისი წინამორბედების იდეებთან მნიშვნელოვან დასკვნებს და სინთეზს შეიცავს.

ორიგინალურად მოაზროვნე იუმი ხანდახან მერკანტილისტების შეცდომებს იმეორებდა. მან **ვაჭრები** განიხილა, როგორც „ერთ-ერთი **ყველაზე სასარგებლო ფენა**" და „წარმოების მამოძრავებელი ძალა". იგი თავის თავს **თავისუფალი ვაჭრობის მომხრედ** მიიჩნევდა, მაგრამ მისი თავგამოდება თავისუფალ ვაჭრობაზე ისე ძლიერი არ იყო, როგორიც დ. ნორთის. ასე მაგ., ერთი მხრივ, აჩვენა **საგარეო ვაჭრობის ისტორიული მნიშვნელობა** (მათ შორის ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაში), მეორე მხრივ, ჩათვალა, რომ კეთილდღეობის მიღწევისას ერს შეუძლია უარი თქვას საგარეო ვაჭრობაზე, რაც დიდი შეცდომაა.

იუმი ვაჭრობის სტიმულირებაში დროდადრო მნიშვნელოვან როლს ფულს ანიჭებდა და ხაზინის არსებობის სასურველობაზე მსჯელობდა. მან გააღრმავა ლოკის მოსაზრება ფულის შესახებ, გამოთქვა მოსაზრება, რომლითაც საქონლის **ფასი ფულის რაოდენობით განისაზღვრება. ფული,** მისი აზრით, **წარმოადგენს საქონელს** და მისი ღირებულება გაცვლის პროცესში გასაყიდი საქონლის რაოდენობასთან ფულის რაოდენობის შეფარდებით განისაზღვრება.

აქედან გამომდინარეობს, რომ **მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობის ცვლილება გავლენას ახდენს საქონლის ფასზე.** იუმის აზრით, ფასებში უდიდეს ცვლილებას ამერიკულ საბადოებში ახლად აღმოჩენილი ძვირფასი ლითონების წარმოების ზრდა იწვევს.

ამრიგად, იუმმა პირველმა მიანიშნა, რომ ფულსა და საქონელს შორის განსხვავება, მიმოქცევაში არსებული ფულის მოცულობის ზრდით იყო გამოწვეული. მისი რწმენით, საქონლის ფასი, ყოველთვის ფულის რაოდენობის პროპორციული უნდა იყოს. იგი ფულის რაოდენობრივი ერთ-ერთი შემქმნელიცაა.

მიუხედავად ყველაფრისა, იუმი ფიქრობდა, რომ ფულის რაოდენობის ცვლილება აგრეთვე იმდენად მნიშვნელოვანია, რამდენადაც მას ხალხის მატერიალური სიმდიდრის შეცვლა შეუძლია. ფასი შეიძლება არ შეიცვალოსო, თუ ფულის რაოდენობა ისე იცვლება, რომ ამას თან სდევს ცვლილებანი ხალხის მატერიალურ სიმდიდრეში. ამ შემთხვევაში იგი გავლენას ვაჭრობის მოცულობასა და ფულის მოთხოვნაზე ახდენს. თუ ფულის ზრდა ასეთ ზრდასაც განაპირობებს, მაშინ ადგილი ექნება სასარგებლო ეფექტს, ვინაიდან წარმოების სტიმულირება მოხდება. იუმის ანალიზის ეს ნაწილი განსა-

კუთრებულად ნათელია. ამის პარალელურად მან განავითარა თეორია, რომელიც მოგვიანებით სხვა ეკონომისტების მიერ იქნა გამოყენებული.

„ესეში" **„სარგებლის** შესახებ" იუმმა ჩამოაყალიბა დოქტრინა, რომლითაც **სარგებლის დაბალი დონე ვაჭრობისა და მრეწველობის აღმავლობის მაჩვენებელია**[1]. ეს შეხედულება, რომელიც შემდგომში სმითმა და რიკარდომ გაიზიარა, პრინციპში სწორი აღმოჩნდა.

იმ ფაქტორებს შორის, რომლებიც სარგებლის დონეს განსაზღვრავს, მან, პირველ რიგში გამოყო: **მიწოდება, მოთხოვნა** და კომერცია. მოგება და სარგებელი მან ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად განიხილა. ვაჭრობაში მცირე მოგება ვაჭრებს დაბალი სარგებლისაკენ უბიძგებს, მეორე მხრივ, არავის არ სურს მცირე მოგების მიღება, როდესაც შეიძლება მაღალი სარგებლის მიღება: მცირე მოგება და დაბალი სარგებელი — ორივე დიდი კომერციის შედეგია, თვლიდა იგი.

მიუხედავად იმისა, რომ მიწა იყო ყველანაირი სარგებლის საწყისი, იუმმა (შემდეგში ადამ სმითმაც) აჩვენა, რომ მათი სიმპათია მიწათმფლობელთა მიმართ მცირეა. მისი აზრით, **მიწათმფლობელები,** რომლებიც შემოსავალს დაძაბვის გარეშე იღებენ, **მფლანგველებია,** რომლებიც თავიანთი კაპიტალის შესაძლო შემცირების შემთხვევაში სარგებლის დონის გაზრდას ცდილობენ. მეორე მხრივ, კომერსანტები დაუღალავად შრომობენ ერის ინტერესების შესაბამისად, რათა შექმნან როგორც კაპიტალის სიუხვე, ასევე მოგება. „ვაჭართა შორის უფრო უხვად არიან ძუნწები, ვიდრე მფლანგველები. იმის საწინააღმდეგოდ, როგორც ამას ადგილი აქვს მიწათმფლობელთა

1 Давид Юм., Малые произведения, М., 1996, გვ. 99.

შორის“. მათი მოგებიანი საქმიანობა ვაჭრებს შემოსავლისაკენ უბიძგებს და მათ უნდა იცოდნენ, რომ არაფერია ისეთი სასიამოვნო, როგორც შესაძლებლობა, ხედავდე შენი სიმდიდრის „ყოველდღიურ ზრდას“. კომერცია ბადებს მომჭირნეობას, ხელს უწყობს დაგროვებას და ზრდის მიწის მფლობელთა რიცხვს. ამავე დროს კომერციის განვითარება იწვევს კომპეტენტურობას: „უნდა წარმოიშვას მეტოქეობა ვაჭართა შორის, ეს მოგებას და, შესაბამისად, სარგებელს“ შეამცირებს.

დევიდ იუმი, როგორც ორიგინალური მოაზროვნე, ეკონომისტებს შორის ფრიად გამოჩენილ ადგილს იჭერს. მისი მოსაზრებები ეკონომიკური აქტიურობის მამოძრავებელი ძალების შესახებ, ხელს უწყობდა იმ ძალების კონსოლიდაციას, რომლებმაც ეკონომიკური აღმავლობის პროცესში სოლიდური შემოსავლები დააგროვეს და უკვე საკმაოდ ძლიერი პოლიტიკური ძალაც ჰქონდათ.

4. ირლანდიელი და ფრანგი რიჩარდ კანტილიონი (1680-1734)

შემოსავლების წრებრუნვის ფორმულის აღმოჩენას, ეროვნული შემოსავლის შეფასების პირველი სისტემის შექმნას მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარს მიაკუთვნებენ.

ახალი მეცნიერების საფუძვლების შექმნაზე ბევრი მწერალი-ეკონომისტი აცხადებდა პრეტენზიას; ზოგიერთი მათგანის წვლილი (გოსენისა და ვალრასის მსგავსად) მართლაც არსებითია, მაშინ როცა სხვებმა არსებული მეცნიერების წინსვლას ბევრი ვერაფერი შემატეს. ადამ სმითს ასეთი პრეტენზიები არ ჰქონდა, მაგრამ მისმა „ხალხთა სიმდიდრემ“ ისე დაჩრდილა იმდროინდელი ეკონომიკური ლიტერატურა,

რომ ადრინდელ ეკონომისტთა წვლილი თითქოსდა დაივიწყეს. ერთ-ერთი მათგანი იყო რიჩარდ კანტილიონის „გამოცდილება ზოგადად ვაჭრობის შესახებ“.

ზოგიერთი მოსაზრებით, კლასიკური ეკონომიკა ადამ სმითით იწყება, ე.ი. კანტილიონს წინაკლასიკური პერიოდის ეკონომისტად თვლიან. ასეთი განსაზღვრა ზოგჯერ ანალიტიკური თვალსაზრისითაც არამართებულია.

მარქსმა, როდესაც კლასიკური ეკონომიკა ვულგარულ ეკონომიკას შეადარა, საგნის განსხვავებული და ისტორიულად გამართლებული ხედვა გამოამჟღავნა. მისთვის კლასიკური ეკონომიკა დაიწყო უილიამ პეტით და პიერ დე ბუაგილბერით (დაახლოებით, 1680-იან წლებში) და დამთავრდა დავიდ რიკარდოთი და სიმონ დე სისმონდით (დაახლოებით, 1820-იან წლებში).

ანალიტიკური კონცეფციების თვალსაზრისით, კანტილიონი უფრო ახლოს დგას ადამ სმითთან, ვიდრე სმითი, ვთქვათ, ჯონ სტიუარტ მილთან. როგორც თეორეტიკოსი, ის მართლაც ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფიგურაა.

4.1. ბიოგრაფია და ადგილი ეკონომიკურ მეცნიერებაში

რიჩარდ **კანტილიონის** (ჩანტილლიონ) ბიოგრაფიული ცნობები ფრაგმენტულია. იგი, ირლანდიელი აზნაურის მეორე შვილი, 1680 წელს დაიბადა სოფელ კერიში. მისი წინაპრების კვალი ნორმანელ რაინდამდე მიდიოდა, რომელიც ინგლისის დამპყრობ ვილჰელმს გაჰყვა და ირლანდიაში დასახლდა. მისი უფროსი ძმა ფერმერი იყო ირლანდიაში, უმცროსი ძმა კი „მისისიპელი“ გახდა, რომელმაც ლუიზიანაში ირლანდიური

კოლონიის დაარსება წარუმატებლად სცადა.

კანტილიონი ბევრს მოგზაურობდა, როგორც ვაჭარი და ფინანსური აგენტი. 1714 წელს იგი პარიზში ჩავიდა, რათა თავისი ხანშიშესული ნათესავის, სერ რიჩარდ კანტილიონის საბანკო ფირმას შეერთებოდა. სერ რიჩარდმა იაკობ II-ის მხარეზე მონაწილეობა მიიღო ბოინის ბრძოლაში, ხოლო მოგვიანებით იაკობის შვილის, ტახტის მემკვიდრის გარშემო შემოკრებილი იაკობინელი ემიგრანტების ნდობით აღჭურვილი ბანკირი გახდა. იგი 1717 წელს გარდაიცვალა და დიდი ვალი დატოვა, რომელიც მისმა ძმისწულმა, თვითონაც კრედიტორმა, ოჯახის სახელის დასაცავად მოგვიანებით გაისტუმრა. ამის შემდეგ რიჩარდ კანტილიონი, რომელიც 1708 წელს საფრანგეთის მოქალაქე გახდა, მსოფლიოს ფინანსური სამყაროს პირისპირ საკუთარი თავის ანაბარა დარჩა.

კანტილიონმა, როგორც ჭკვიანმა ფინანსისტმა, დიდი სიმდიდრე დააგროვა. ეს შესაძლოა იმ პერიოდის მღელვარე წლების მხედველობაში მიღებით აიხსნას.

მისი პარიზში ჩასვლის შემდეგ მალე ედინბურგელი ბანკირის შვილმა, ჯონ ლომ (რომელიც რეგენტის, ფილიპე ორლეანელის დიდი მფარველობით სარგებლობდა), ბანკი დააარსა. 1719 წელს ეს ბანკი უზარმაზარი კოლონიური კონგლომერატი გახდა, რომელსაც, ჩვეულებრივ, „მისისიპის კომპანიას“ უწოდებდნენ. „მისისიპის აქციების“ ფასი სწრაფად იზრდებოდა. არა მარტო პარიზმა, არამედ მთელმა საფრანგეთმა და ევროპამ ბირჟაზე თამაში დაიწყო.

როგორც ჯონ ლოს საქმის თანამონაწილემ, კანტილიონმა მისისიპის აქციებიდან უზარმაზარი მოგება მიიღო, მაგრამ მან ეს აქციები მიმოფანტა, სანამ ბაზარზე მათი ფასი მაქსიმუმს

მიაღწევდა და დროებით უკანა პლანზე გადგა.

1719-20 წლების ბირჟის ციებ-ცხელებებისას კანტილიონი ფინანსისტების იმ მცირერიცხოვან ნაწილს მიეკუთვნებოდა, რომელმაც საღი აზროვნება შეინარჩუნა. ცნობილია, რომ მისმა კრიტიკულმა შენიშვნებმა ჯ.ლოს მუქარა გამოიწვია, რის შემდეგაც კანტილიონმა პარიზიდან დროებით გაცლა ამჯობინა. ჩრდილში ყოფნისას, იგი პარიზში ინგლისელი ბანკირის ჯონ ჰიუგის ფარული პარტნიორი გახდა და მის სახელს თავისი საქმეების ფასადად იყენებდა.

იმ დროს, როცა ბირჟაზე მოთამაშეებმა თავიანთი უკანასკნელი ქონება დაკარგეს, კანტილიონმა უცხოეთის სავალუტო ბაზრებზე დამატებითი ქონება მოიპოვა.

ჯონ ლოს წინასწარმეტყველებით, ფრანგული ლივრის სიმტკიცეს სტერლინგისათვის უნდა ეჯობნა. ბირჟაზე მოთამაშეებმა (ბევრი მათგანი იმ დროს პარიზში მცხოვრები ბრიტანელი არისტოკრატი ქალი და კაცი იყო) მისი წინასწარმეტყველება ირწმუნეს და კანტილონისაგან ფრანგული ლივრის შესასყიდად დიდი რაოდენობით სტერლინგი ისესხეს (სარგებლის განაკვეთი ზოგჯერ 60%-ს აჭარბებდა).

კანტილიონი მიხვდა, რომ ფრანგული ფულის მასის ზრდის გამო მისი კურსი დაეცემოდა და დიდი თანხები ლივრებიდან სტერლინგებში გადაიყვანა. საბოლოოდ, მისმა მოვალეებმა ქონება წააგეს, მან კი მოიგო. ამბობდნენ, რომ მან რამდენიმე დღეში მილიონი გააკეთა. მაგრამ იგი თავის მოვალეებთან სასამართლო პროცესებში გაება და რომ დასცლოდა, ალბათ უმეტესობას მოიგებდა, ზოგიერთი მათგანი მხოლოდ მისი სიკვდილიდან კარგა ხნის შემდეგ მოგვარდა.

1720 წლიდან კანტილიონი თითქმის მთელს ევროპაში მოგ-

ზაურობდა. როგორც ამბობდნენ, მან საცხოვრებელი სახლები ევროპის შვიდ ქალაქში შეიძინა და უმეტეს დროს ლონდონში, ამსტერდამში და, მოგვიანებით, პარიზში ატარებდა.

1722 წელს იგი ლონდონში მერი ენ მაჰონიზე დაქორწინდა. მერი იყო პარიზში მცხოვრები მდიდარი ირლანდიელი ოფიცრის მომხიბვლელი ქალიშვილი.

1723 წელს ჯონ ჰიუგი გარდაიცვალა და მისი საბანკო ფირმა ლიკვიდირებულ იქნა. ამას სხვა სასამართლო პროცესები მოჰყვა, ამჯერად უკვე ჰიუგის ქვრივთან მოგებებში მისი წილის გამო (ამბობდნენ, რომ კანტილიონი იღბლიანი ოპერაციების შედეგებს თავის ანგარიშზე, ხოლო უიღბლოს კი თავისი პარტნიორის ანგარიშზე წერდა).

1734 წლის ერთ საღამოს კანტილიონი ლონდონში, თავის დაქირავებულ სახლში იმყოფებოდა. ჩვეულებისამებრ, ადრე დაწვა, რათა წიგნი შანდლის შუქზე ლოგინში წაეკითხა. გვიან ღამით დიდი ხანძარი გაჩნდა. კანტილიონი ლოგინში მკვდარი იპოვეს. თავდაპირველად იფიქრეს, რომ მას ჩაეძინა და შანდალი ჩაუქრობელი დარჩა, მაგრამ მოგვიანებით გამოირკვა, რომ მისმა ყოფილმა მზარეულმა რამდენიმე თანამზრახველთან ერთად სახლი გაძარცვის მიზნით გატეხა. მათ კანტილიონი მოკლეს, დანაშაულის კვალის დაფარვის მიზნით კი სახლს ცეცხლი წაუკიდეს. მთავარი დამნაშავე ვერ დაატუსაღეს. კანტილონის ნაწერების დიდი ნაწილი ცეცხლმა გაანადგურა, მაგრამ ზოგიერთი დოკუმენტი დანიის კოლონია სარინემში აღმოაჩინეს, სადაც შესაძლოა მკვლელმა თავი შეაფარა.

რიჩარდ კანტილიონი ყველაფერთან ერთად გამჭრიახი ბიზნესმენი იყო, რომელმაც ხელსაყრელი ყიდვა-გაყიდვა იცოდა. ბირჟაზე მოთამაშე, რომელსაც რკინის ნერვები ჰქონდა, საღად

მოაზროვნე და ფინანსების ჯადოქარი სულ ოცი წლისა იყო, როდესაც უკვე ვაჭრობის და საბანკო საქმის სირთულეებს ფლობდა, რასაც მოკვდავთა უმეტესობა მთელი სიცოცხლის განმავლობაში ვერ ეუფლება.

იგი მახვილი გონების მქონე და ფრიად ნაკითხი ადამიანი იყო. განუწყვეტლივ აგროვებდა სტატისტიკურ მონაცემებს, იცნობდა როგორც კლასიკურ, ისე თანამედროვე ლიტერატურას და წაკითხული ჰქონდა თავისი დროის ბევრი ეკონომიკური ნაშრომი, თუმცა იდეოლოგიებს, რელიგიურ თქმულებებს და ზნეობრივ ფილოსოფიას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა. მისი მეცნიერული გონი ანალიტიკური პრობლემებისა და პრაქტიკული მნიშვნელობის საქმეების გადაწყვეტისაკენ იყო მიმართული. ფინანსური იღბლიანობის და ანალიტიკური უპირატესობის ადრეულმა შერწყმამ იგი მე-18 საუკუნის ცნობილ ეკონომისტად აქცია.

4.2. მთავარი ნაშრომი

კანტილიონის ერთადერთი გამოცემული ნაშრომის **„გამოცდილება ზოგადად ვაჭრობის შესახებ“**[1] გამოქვეყნებასთან დაკავშირებული გარემოებანი ჯერაც ბოლომდე დაუზუსტებელია. პირველ ფურცელზე მითითებულია 1755 წელი.

ის, რომ წიგნი სრულად ავტორის სიკვდილიდან ოცდაერთი წლის შემდეგ გამოიცა, სასამართლო პროცესის დასრულების მოლოდინით შეიძლება აიხსნას.

თუმცა ნაშრომზე ავტორის გვარი მითითებული არ იყო, იმ დროს მისი ვინაობა ყველამ იცოდა (მოგვიანებით მას ხშირად

1 **Cantillon R.**, Essai sur la nature du commerce en gènèral (1755), L., 1931.

მის ძმისწულ ფილიპე კანტილიონში ურევდნენ). წიგნი ჯერ ფრანგულ, შემდეგ კი ინგლისურ ენაზე გამოიცა.

იგი ადამ სმითის „ხალხთა სიმდიდრის“ გამოსვლამდე ეკონომიკური პრინციპების კვლევის ყველაზე სისტემური ნაშრომი იყო. მან ფიზიოკრატებისა და, საერთოდ, კლასიკური სკოლის წარმომადგენლებზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოახდინა.

კანტილიონმა ამ ნაშრომში გაიზიარა პეტის შეხედულება, რომ ღირებულებას შრომა და მიწა განსაზღვრავს. თუ პეტი ღირებულების აზსნაში დახარჯულ შრომას აძლევდა უპირატესობას, კანტილიონი პირიქით მიწის პრიორიტეტულობაზე მსჯელობდა. ამასთან, იგი პესიმისტურად იყო განწყობილი საგარეო ვაჭრობის შედეგად გამდიდრებული ქვეყნების მომავალი პერსპექტივების მიმართ.

კანტილიონი, როგორც კაპიტალისტური წარმოების ადრეული მკვლევარი, **სიმდიდრის (ღირებულების) წყაროდ მიწასა და შრომას ასახელებდა,** ამასთან, მიიჩნევდა, რომ გაცვლის პროცესში მოთხოვნა-მიწოდების ცვალებადობის ზეგავლენით პროდუქტის ფასი შეიძლება ნამდვილი ფასისაგან გადაიხაროს.

იგი **ფულში** ხედავდა საქონლის ერთ-ერთ ნაირსახეობას. ფულის რაოდენობრივი თეორიის დასაბუთებისას, ადგილობრივ ბაზარზე ფასების ცვალებადობას განიხილავდა, როგორც ცალკეულ ქვეყნებს შორის ფულის არათანაბრად განაწილების შედეგს.

მიწის რენტას იგი ზოგადად ზედმეტი ღირებულების წყაროდ მიიჩნევდა. მან ერთ-ერთმა პირველმა სცადა **საბრუნველო კაპიტალის წრებრუნვის სქემატური სახით გაანალიზება.**

კანტილონის მთავარი ნაშრომი იწყება **მიწის,** როგორც სიმდიდრის წყაროს განსაზღვრით, **შრომა** კი, მისი აზრით, არის

ძალა, რომელიც ამუშავებს მას; ყველა მატერიალური პროდუქტი მათგან იქმნება.

შემდეგ იგი აგრძელებს მსჯელობას ეკონომიკის სტრუქტურის, დაქირავებული შრომის, ღირებულების, მოსახლეობის და ფულის შესახებ.

წიგნის **მეორე ნაწილი** ძირითადად ფულის პრობლემებს, გაცვლას და სარგებელს ეძღვნება, **მესამე ნაწილი** კი საგარეო ვაჭრობას, ბანკს და კრედიტს.

კანტილიონმა თავის „ნარკვევებში" საკუთარი კომერციული გამოცდილება გამოიყენა და შეიმუშავა რეკომენდაციები, რომლებმაც სათანადო ადგილი დაიკავეს ამ საკითხისადმი მიძღვნილ თანამედროვე ლიტერატურაში.

ა. ღირებულებისა და რენტის შესახებ

ღირებულების, დაქირავების და ფასების შესახებ საკითხების დამუშავებისას კანტილიონი ყოველთვის ორიგინალობით როდი გამოირჩევა. ის ვალშია წინამორბედებთან, მაგრამ მათზე უფრო წინ წავიდა. განსაკუთრებით ეს ეხება ღირებულების ანალიზს, რომელიც მან ძირფესვიანად გადააკეთა. შესაძლოა, კანტილონმა ეს ინგლისური ეკონომიკური აზროვნებისათვის დამახასიათებელი ეკლექტიციზმიდან აიღო. ღირებულების ეს თეორია საწყისში არის შრომის თეორია, რომელმაც წარმოება-ფასის თეორიად ტრანსფორმაცია განიცადა და გარკვეული მინარევის სახით მიწოდება-მოთხოვნის თეორიაც შეითავსა. ასეთი შეხედულებების პირველი ძაფები პეტისაგან, ხოლო შემდგომ კი ლოკისაგან მომდინარეობს.

კანტილონი იმეორებს პეტის თეორიას სიმდიდრის საწყი-

სებზე, ოღონდ სხვა ინტერპრეტაციით. თავის ნაშრომში იგი ავითარებს ამ თეორიას და ასკვნის, რომ:

- **„საერთოდ ნივთის ფასი და რეალური ღირებულება მიწისა და შრომის საზომიდან გამომდინარეობს“**; - თუ ორი საქონელი ერთი და იმავე რაოდენობის მიწითა და შრომით იწარმოება, მათ ერთნაირი ღირებულება ექნებათ. მაგრამ თუ მიწისა და შრომის ღირებულება სხვადასხვაა, პროპორციულად, საქონლის ღირებულებაც განსხვავებული იქნება; - ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგალითად ზამბარიანი საათის შემთხვევაში, „მუშა ქმნის თითქმის მთლიან ღირებულებას“, სხვა შემთხვევაში, მაგალითად „შეშის“ ფასში, მიწა მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორია.

პროდუქტის **ფასის** განსაზღვრისას კანტილონი აგრეთვე განასხვავებდა **რეალურ ღირებულებასა** და **საბაზრო ფასს**. მდიდარი ადამიანი, რომელმაც თავისი მამულის გასალამაზებლად დიდი თანხა დახარჯა, მისი გაყიდვის შემთხვევაში ყოველთვის მის რეალურ ღირებულებას ვერ იღებს. მოთხოვნასთან შედარებით მიწოდების სიჭარბე ამცირებს პროდუქტის საბაზრო ფასს, მიუხედავად მისი რეალური ღირებულებისა. რეალური ღირებულება, კანტილიონის აზრით, უცვლელია. მაგრამ ვინაიდან ყოველთვის შეუძლებელია წარმოების განაწილება სხვადასხვა საქონელზე მოთხოვნასთან საკმაოდ ჰარმონიულად, ამიტომ საბაზრო ფასები ცვალებადია.

მიწოდება-მოთხოვნის ფაქტორები კვლავ მოიხსენიება ფულის პრობლემასთან დაკავშირებით. კანტილიონი ძირითადად ეთანხმება ლოკის ფულის რაოდენობრივ თეორიას. მაგრამ ლოკის მოსაზრებას ფულის ღირებულების შესახებ არ იზიარებს.

ჯონ ლოს მსგავსად, იგი ფულს წარმოსახვით მნიშვნელო-

ბას ანიჭებს. მისი აზრით, ოქროსა და ვერცხლის ღირებულებაში საერთო თანხმობა მიიღწევა, მაგრამ ის არ შეიძლება იყოს განხილული, როგორც ცხოვრებისათვის აბსოლუტურად აუცილებელი. ძვირფას ლითონებს აქვთ ის ღირებულება, რომელიც ზუსტად ისე განისაზღვრება, როგორც ნებისმიერი სხვა საქონელი, კერძოდ, მიწით და შრომით.

კანტილიონმა ეს მოსაზრება რამდენადმე განავითარა. მან აღიარა **ფულის, როგორც ღირებულების საზომის ფუნქცია**. მისი აზრით, „ლითონის რეალური ღირებულება“ მიწისა და შრომის პროპორციულია, თუმცა, მათი საბაზრო ღირებულება, საქონლის მსგავსად, შეიძლება მიწოდება-მოთხოვნის შესაბამისად იცვლებოდეს. ფული, როგორც ღირებულების საზომი, ფაქტობრივად იმ რეალურ სიდიდეებს (მიწასა და შრომას) უნდა შეესაბამებოდეს, რომელზედაც ის გადაიცვლება.

კანტილიონი, როგორც გვიანდელი ფეოდალიზმისა და ადრინდელი კაპიტალიზმის წარმომადგენელი, ერთმანეთისაგან განასხვავებს **სამუშაო ძალის ღირებულებას** და იმ ღირებულებას, რომელსაც იგი ქმნის. იგი იყენებს მონების, გლეხების, ოსტატების და სხვ. მრავალრიცხოვან მაგალითებს და ასკვნის, რომ **შრომის რეალური ღირებულება** განისაზღვრება მიწების იმ რაოდენობით, რომელიც საჭიროა მშრომელების არსებობისა და კიდევ მათი ორი ბავშვის შრომისუნარიან ასაკამდე მისაყვანად.

კანტილიონის ასეთი პოზიცია პრაქტიკულად დაქირავებული შრომის კლასიკურ თეორიას ემთხვევა.

დაბოლოს, მან შეძლო ეთქვა, რომ არ მოსწონს მალთუსის მიერ გამოთქმული იდეები მოსახლეობის შესახებ. მისი **მოსახლეობის თეორია** იმ მოსაზრებას ეფუძნება, რომ თუ ადამიანები

საარსებო საშუალებებით მაქსიმალურად უზრუნველყოფილნი არიან, ისინი „ბელელში თაგვების მსგავსად მრავლდებიან“.

ეს ფაქტობრივად, ცნობილი „გეომეტრიული პროგრესიაა“. მაგრამ სამყაროში, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ, არსებობის საშუალებანი შეზღუდულია მიწის რაოდენობით. ამის შედეგად, იგი მოცემულ ადგილზე მოსახლეობის ზრდა-გამრავლებისა თუ მიგრაციის საშუალებით, თანდათანობით შეიზღუდება. სტაციონარული მდგომარეობისათვის დამახასიათებელია გარკვეული საარსებო ხელფასი, რომელიც საკმარისია იმისათვის, რომ მოსახლეობის რაოდენობა მუდმივად შენარჩუნდეს, ე.ი. დაიცვას იგი, როგორც მკვეთრი ზრდისაგან, ისევე მკვეთრი კლებისაგან.

კანტილიონს ეს **საარსებო ხელფასი** მიაჩნია არა უცვლელად, არამედ საცხოვრებელ სტანდარტებსა და სოციალურ პირობებზე დამოკიდებულად და, ამგვარად, ცვალებადად. იმისათვის, რომ მუშამ სტაციონარულ მდგომარეობაში თავისი ოჯახი შეინახოს, საჭიროა ხელფასის ის რაოდენობა, რომელიც მისი არსებობის შესანარჩუნებლად საკმარისია. კანტილიონის ეს შეფასება ადამ სმითის მოსაზრებას გარკვეულწილად ემთხვევა.

კანტილიონის აზრით, ყველაფრის **„რეალური ღირებულება“**, რასაც კი ადამიანი მოიხმარს, მიწის იმ რაოდენობის პროპორციულია, რომელიც მის დასამუშავებლად და იმათ შესანახადაა საჭირო, ვინც მას ამუშავებს.

ზოგიერთი მკვლევარი თვლის, ავტორის ასეთი მიდგომა ანალიტიკურად დ. რიკარდოს და კ. მარქსის შრომითი ღირებულების თეორიაზე უმჯობესია[1]. მაგრამ რიკარდოსეული პრობლემები კაპიტალის არათანაბარი ინვესტირების შესახებ

1 **Brems** H. Cantillon versus Marx. The Land Theory and the Labor Theory of Value. History of Political Economy, 10(4), 1978.

შეუცვლელი რჩება. რა თქმა უნდა, თანამედროვე თეორიის თვალსაზრისით, როგორც შრომის, ისე მიწის ღირებულების თეორიები მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებშია ვარგისი.

კანტილიონმა თავისი ღირებულების თეორია გამოიყენა, როგორც ანალიტიკური საფუძველი ეკონომიკის სხვადასხვა სექტორებს შორის ფულად-საქონლური მიმოქცევის მოდელისათვის.

„კარჩაკეტილ“ მეურნეობაში იგი წარმოების ორ სექტორს განასხვავებს. კერძოდ, სასოფლო-სამეურნეო სექტორსა (რომელიც სოფელ და დაბა ადგილებშია განაწილებული) და მრეწველობის სექტორს (რომელიც ქალაქებშია თავმოყრილი). ქალაქსა და სოფელს შორის მისი სივრცული წონასწორობის მოდელი ელემენტარული იყო, მაგრამ იგი ტიუნენის ცნობილი „იზოლირებული სახელმწიფოს“ (1826) გამოსვლამდე არ გაუმჯობესებულა.

კანტილიონის მიხედვით, არსებობს სამი სოციალური კლასი: **მიწათმფლობელები, მეწარმეები** და **დაქირავებული მუშები**. მიწათმფლობელები საქონელს მოიხმარენ, მაგრამ მას არ აწარმოებენ. ისინი იჯარით აძლევენ თავიანთ მიწას ფერმერებს, რომლებიც სასოფლო-სამეურნეო მეწარმეებს წარმოადგენენ და მიწათმფლობელებს მიწის რენტას უხდიან. ფერმერები რენტის გადახდის გარდა, მიწის დასამუშავებლად მუშახელს ქირაობენ და ქალაქებში წარმოებულ პროდუქტს ყიდულობენ. ისინი სურსათსა და ნედლეულს ყიდიან ქალაქებში და მიწათმფლობელებზე, ხოლო შემოსავლების ნაწილს თავად მოიხმარენ. ქალაქელი ხელოსნები, ვაჭრები და მეწარმეები თავიანთ ნაწარმს მიწათმფლობელებსა და ფერმერებზე ყიდიან, ხოლო ამონაგებით სასოფლო-სამეურნეო ნედლეულს ყიდულობენ,

ხელფასს უხდიან თავიანთ მუშებს და სახსრების ნაწილს საკუთარი არსებობისათვის ხარჯავენ. აქ მჟღავნდება ფრანსუა კენეს „ეკონომიკურ ცხრილთან“ მსგავსება, რომელიც ცოტა მოგვიანებით შეიქმნა.

წრებრუნვის ამ მოდელში დაშვებულია, რომ მოსახლეობის ერთი ნახევარი ქალაქებში ცხოვრობს, მეორე ნახევარი კი სოფლებში.

კანტილიონის სახელი კვლავწარმოების თეორიასთანაა დაკავშირებული, რამდენადაც ფ. კენემდე **მან პირველმა სცადა სამრეწველო კაპიტალის წრებრუნვის მოდელის შექმნა.** ამასთან, იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კონკურენციის პრობლემათა შესწავლას. მისი აზრით, **კონკურენცია ეკონომიკის ფრთხილი მგეგმავია.** ეს აზრი ადამ სმითის „უხილავ ხელამდე“ ორმოცდაათი წლით ადრეა გამოთქმული.

ბ. მონეტარული დოქტრინა

რ. კანტილიონის კიდევ ერთი დამსახურება ფულს ეხება. ფულში ის საქონლურ ფულს გულისხმობს, რომელიც უმეტესად ოქროს ან ვერცხლის მონეტებს შეიცავს. ამის შედეგად, **ფულის ღირებულება** საქონლის ღირებულების მსგავსად, საბოლოოდ მის წარმოებაში პირდაპირ თუ არაპირდაპირ შესული **მიწის რაოდენობით გამოისახება.** კანტილიონის დროს ასეთი წარმოებრივი ღირებულების მიახლოება გარკვეულად მართებულიცაა, ვინაიდან ფული მიწიდან ამოღებულ და დამუშავებულ ლითონთანაა დაკავშირებული.

კანტილიონს შემოაქვს **„ფულის ბრუნვის სიჩქარის ფორმულა“**,

რომელიც მას ცარიელ ნიადაგზე არ შეუქმნია. მანამდე პეტი აანალიზებდა თანხების გადახდათა სიხშირის მნიშვნელობას ფულზე მოთხოვნისათვის, ხოლო ჯონ ლოკმა ამ ფაქტორებზე მსჯელობისას „მიმოქცევის სისწრაფეც“ კი ახსენა.

მიუხედავად ამისა, ამ ცნების შემოტანაში მთავარი დამსახურება მაინც კანტილიონს ეკუთვნის. ერთეულ გადახდაზე ფულის მოთხოვნისა და ფულის ერთეულით შესრულებული გადახდების რიცხვის მანიპულირებით, იგი თავიდანვე ნათელს ჰყოფს, რომ ნაღდი ფულის ბალანსსა და ფულის ბრუნვის სიჩქარეს შორის სისტემური გაყოფის საფუძველი არ არსებობს.

მონეტარულ თეორიაში კანტილიონის მნიშვნელოვან წვლილს **ფულის დინამიური ეფექტების ანალიზი** წარმოადგენს. კერძოდ, მან უზრუნველყო ფასებზე, შესყიდვებსა და სარგებელზე ფულის „რეალური“ გავლენის ანალიზი, რაც საკმაოდ მნიშვნელოვანია.

ამ ეფექტებიდან ზოგიერთი პერმანენტულია, მაგრამ მათი ბუნების გათვალისწინებით ზოგადი მტკიცება შეუძლებელია. ოქროს წარმოების ფასის შემცირებამ (მაგალითად, ახლად აღმოჩენილი საბადოების გამო), დიდი დროის განმავლობაში შიგა და საერთაშორისო ფასებს ზრდისაკენ უნდა უბიძგოს, მაგრამ ფასების ზრდა ფულადი მასის ზრდის პროპორციული არ იქნება, — თვლის კანტილიონი.

რეალურ პირობებში ფულის გავლენის ეფექტები უმეტესად დროებითი უნდა იყოს. დასაწყისში ისინი, ვინც ოქროს მაღაროებში მუშაობენ, უფრო მეტ სახარჯო ფულს ფლობენ, რაც ზრდის საქონელსა და მომსახურებაზე მათ მოთხოვნას და ეს სხვა საწარმოებში წარმოების მოცულობისა და დაქი-

რავებულთა რაოდენობის შემდგომ ზრდას იწვევს. გაზრდილი მოთხოვნა ფასებს ზრდის, ფასების ზრდა კი ფერმერებს აიძულებს მიწის უფრო დიდი რაოდენობა დაამუშაონ და თავიანთი დანახარჯები გაზარდონ.

ფიქსირებული შემოსავლის მქონე ადამიანების — მიწათმფლობელების (ხისტი რენტით) და მუშების (ფიქსირებული ხელფასით) რეალური შემოსავალი მცირდება. ამან შესაძლოა მათი ემიგრაცია განაპირობოს: ზრდა თანდათანობით სტაგნაციაში გადადის, უცხოურ ბაზრებზე მზარდი ფასები ეკონომიკის შიგა კონკურენტუნარიანობას ასუსტებს; საექსპორტო ინდუსტრია ითრგუნება, ვინაიდან იზრდება იმპორტი, რომლის შედეგია ვაჭრობის დეფიციტი. პროდუქტის გამოშვების ზრდის სტიმული იკარგება. დამატებითი ოქრო ახლა უკვე ჭარბი იმპორტის დასაფინანსებლადაა საჭირო, თავის დროზე კი ოქროს მარაგიც ილევა; მზარდ ფასებს ახლა უკვე ვაჭრობისა და დასაქმების სტაგნაციაც ახლავს თან. ოქროს აღმოჩენა მხოლოდ ოქროს სამთამადნო საქმისა და უცხო ქვეყნებისათვის ხდება სასარგებლო.

კანტილიონი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ოქროს დიდ მარაგებს, რაც მისი აზრით, სახელმწიფოს შედარებით ძლიერებას განსაზღვრავს.

ფაქტობრივად კანტილიონი მართალია, როცა მიუთითებს, რომ დიდი რაოდენობით ოქრო იმ ქვეყანაში ინახება, სადაც მასზე დიდი მოთხოვნაა. იუმისა და კანტილიონის თანახმად, ოქროზე მოთხოვნა საკუთრივ მის მიწოდებას წარმოშობს.

რ. კანტილიონმა ერთხელ და სამუდამოდ გაფანტა შეხედულება, რომ ფულის რაოდენობის ზრდას აუცილებლად თან ახლავს სარგებლის განაკვეთის შემცირება. მისი მითითებით,

ეს იმ ძალებზეა დამოკიდებული, რომლებიც ფულადი ექსპანსიის უკან იმალებიან. თუ ეს ექსპანსია ფულის მარაგის ზრდითაა გამოწვეული, მაშინ გავრცელებული აზრი სამართლიანია. მაგრამ თუ ფულის რაოდენობის ზრდა გამოწვეულია მასზე მოთხოვნის ზრდით (მაგალითად, გაუმჯობესებული ბიზნესით გამოწვეული იმედებით), მაშინ სარგებლის განაკვეთი მაღალი იქნება.

ამგვარად, ფულის ზრდის რეალური ეფექტი მისი ზრდის განხორციელების გზაზეა დამოკიდებული.

წიგნის მესამე ნაწილში კანტილიონი უცხოური სავალუტო ბაზრის, ბიმეტალიზმის და საბანკო საქმის კარგ განმმარტებლად გვევლინება, რასაც რაიმე ფუნდამენტალურ შეხედულებებს არ ამატებს.

საბოლოოდ, კანტილიონს ეკონომიკური მეცნიერება არ შეუქმნია ბევრი სხვა ცალკე აღებული პიროვნების მსგავსად, მაგრამ იგი **მონეტარული დოქტრინის კლასიკური ტრადიციების დამფუძნებლადაა მიჩნეული.**

* * *

კანტილიონის ნაშრომი, რომელიც „ხალხთა სიმდიდრეზე" დაახლოებით გაცილებით ადრეა დაწერილი, კომერსანტის ნაშრომს წარმოადგენს, რომელსაც სწამდა, რომ ერის შედარებითი ძლიერება მის ოქროსა და ვერცხლის მარაგზეა დამოკიდებული.

მიუხედავად ამისა, ნაშრომი ბრწყინვალე გამოთქმით იწყება, რომელიც შორეულ მომავალზე მიუთითებს: **„მიწა არის წყარო და მასალა, საიდანაც ყოველგვარი დოვლათი მზადდება.**

ადამიანის შრომა არის მისი შექმნის საშუალება – და თავისთავად, სიმდიდრე სხვა არაფერია, თუ არა არსებობის საშუალება, კომფორტი და სიუხვე".

მიუხედავად წარმატებისა, კანტილიონის ნაშრომი დროის სტანდარტების მიხედვით მოწყობილ ელეგანტურ სალონებში სასაუბროდ განკუთვნილი მარტივი წიგნი არ იყო. ამის შედეგია, რომ მას უფრო ფართოდ მიესალმებოდნენ, ვიდრე კითხულობდნენ და მიუხედავად ამისა, დიდი იყო მისი გავლენა.

მის წიგნს აგრეთვე იცნობდა ფრანსუა კენე, ვინაიდან იგი იმოწმებს კანტილიონს უკვე თავის სტატიაში „ხორბალი", რომელიც 1757 წელს „ენციკლოპედიაში" დაიბეჭდა. ზუსტად უცნობია, თუ რამდენად იყო მისი „ეკონომიკური ცხრილი" შტაგონებული კანტილიონის იდეებით, მაგრამ იგი ალბათ გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო.

თუ რა ისწავლა ადამ სმითმა კანტილიონისაგან, ასევე უცნობია. „ხალხთა სიმდიდრეში" იგი მხოლოდ ერთხელ არის მოხსენიებული. თუმცა ეს ავტორზე მის გავლენას არ განსაზღვრავს. ყოველ შემთხვევაში, მირაბოს, კენეს და ადამ სმითის მიერ მოხსენიების გამო, კანტილიონის სახელი ეკონომიკური აზროვნების ისტორიიდან არ წაშლილა.

როდესაც უ.ს. ჯევონსმა კანტილიონის ნაშრომი პირველ ეკონომიკურ ტრაქტატად და „სხვა ცალკეულ ნაშრომებზე უფრო მეტად პოლიტიკური ეკონომიის აკვნად" გამოაცხადა, ეს კანტილიონის ხელმეორედ აღმოჩენად ჟღერდა.

თუ არ ჩავთვლით ჯევონსის მიერ კანტილიონის „მამა-დამაარსებლად" გამოცხადებას, მისი მაღალი დამსახურების შესახებ აზრმა გაიმარჯვა. არტურ მონრო[1], „ხალხთა სიმდიდრის"

1 **Monroe** A.E.: Monetary Theory before Adam Smith, 1923; Early Economic Thourght (1924), Cambr.-Mass., 1951.

გამოსვლამდე, მის ნაშრომს განსაზღვრავს, როგორც ყველაზე მნიშვნელოვან ნამუშევარს ეკონომიკაში. ი.შუმპეტერი მას „დიდი სამუშაოს ბრწყინვალე ქმნილებას“ უწოდებს, რომელიც თითქმის საუკუნის განმავლობაში არ დაჩრდილულა[1] (საჭიროა აღინიშნოს, რომ ამ საუკუნეში მოღვაწეობდნენ როგორც სმითი, ისე რიკარდო). მისი აზრით, „კანტილიონი კენესათვის პეტი კანტილიონისათვის იგივენი იყვნენ, როგორც რიკარდო მარქსისათვის“[2].

უფრო მოგვიანებით მარკ ბლაუგი კანტილიონის ნაშრომს აღწერს, როგორც „ხალხთა სიმდიდრემდე“ უაღრესად ნათელ და, ამავე დროს, უაღრესად ორიგინალურს ეკონომიკური პრინციპების მტკიცებებს შორის[3].

5. ადრეული ამერიკული ეკონომიკური შეხედულებები: ბენჯამინ ფრანკლინი (1706-1790)

5.1. ზოგადი ფონი

ამერიკაში მდიდარი ბუნებრივი რესურსების არსებობა „პიონერი-ეკონომისტის“ აზროვნების ჩამოყალიბებისათვის არაჩვეულებრივ შესაძლებლობებს ქმნიდა. აქ მრეწველობის განვითარების შეზღუდული პირობები იყო და ძირითადად სოფლის მეურნეობა ვითარდებოდა.

სელექციური მიგრაციის პრინციპმა ამერიკის მრავალ დასახლებაში ადამიანთა კომპეტენტურობის დონე გაზარდა. ცხოვრების პრიმიტიული პირობები ეკონომიურობას და და-

1 Шумпетер Йозеф А., История экономического анализа, пер. с англ., т.I, М., 2004, გვ. 287.

2 იქვე, გვ. 280.

3 Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, пер. с англ., М., 1994. გვ. 18.

ულალავ შრომას მოითხოვდა. მკაცრი პირობების გამო მხოლოდ ისინი გადარჩნენ, ვინც განსაკუთრებული ალღო და ფანტაზია გამოიჩინა. თავდაცვინ ინსტიქტი გამომუშავდებოდა ტყეში ცხოვრების პირობებში. ადამიანის ბუნებაზე დომინირების დამადასტურებელი ფაქტები მასში კომპეტენციისა და ძალაუფლების შეგრძნებას ავითარებდა. შრომა დაფასებული იყო და ეკონომიურობა სიძლიერედ ითვლებოდა.

აქედან გამომდინარე, „პიონერთა“ გამოცდილებისა და იდეალებისაგან ქვეყნის ფუნდამენტური ეკონომიკური მოდელი შეიქმნა.

კაპიტალის გარეშე არსებული მდიდარი რესურსებით, მიმოფანტული მოსახლეობის პირობებში, ექსპლუატაცია იყო ადრეული ხანის წესი. ბუნების ნაყოფიერება და ინდივიდუალური შემოქმედებითი უნარი თავისუფალი და კერძო ქონების მოპოვების უფლებას ამკვიდრებდა. ბიზნეს-საწარმოს შექმნის თავისუფლება, მობილური საქმიანობის შესაძლებლობა და ყიდვა-გაყიდვის ან მფლობელობის უფლება ადრეული ამერიკული საზოგადოების განუყოფელი ნაწილი გახდა.

იმის გამო, რომ ბარტერი იყო ქონების გაცვლის არაადეკვატური მეთოდი, ფულის მექანიზმის გამოყენება აუცილებელი გახდა; ამიტომ, საჭირო ვალუტის უზრუნველსაყოფად შესაბამისი ღონისძიებები გატარდა. გასაკვირი არ არის, რომ ადრეულ ამერიკულ ეკონომიკურ ნაშრომებს შორის ვალუტის საკითხებზე ბუკლეტები გამოჩნდა.

ამერიკული კოლონიალური საზოგადოება დინამიური იყო და მან მომპოვებელი ინდუსტრიები აამოქმედა; ევროპის მოწინავე ქვეყნების ეკონომიკებისაგან განსხვავებით, კოლონიებში მერკანტილისტური რეგულირების წესები ვერ გამოდგებოდა.

ისინი მშობლიური ქვეყნის „უგულებელყოფის გადამრჩენელი პოლიტიკის“ ქვეშ ცხოვრობდნენ. კოლონიების განვითარება პირველ საუკუნეში შემდგომი საუკუნეების მემკვიდრეობად შემორჩა და ამერიკაში ამ ეპოქის ეკონომიკური აზროვნების პირველი წარმომადგენელი ბენჯამინ ფრანკლინი იყო. ამერიკა, რომელიც ძირითადად ემყარებოდა სოფლის მეურნეობას, მე-18 საუკუნეში ფრანკლინის მიერ დახასიათებული იყო ნატურალიზმისა და რაციონალიზმის ფილოსოფიით.

5.2. ბიოგრაფიული ცნობები

აშშ-ის დამოუკიდებლობის დეკლარაციის (1776) და კონსტიტუციის (1787) ერთ-ერთი ავტორი, ბენჯამინ **ფრანკლინი** (Franklin), ამერიკელი მწერალი, მეცნიერი და სახელმწიფო მოღვაწე, დაიბადა ბოსტონში, სანთლების გამყიდველის ოჯახში. მისი ფორმალური სასკოლო განათლება ადგილობრივ სკოლაში რამდენიმე წლით შემოისაზღვრა. სწავლისადმი მისმა მიდრეკილებამ მამას სურვილი აღუძრა შვილი სასწავლებლად ჰარვარდის კოლეჯში გაეშვა, მაგრამ ოჯახურმა ბიუჯეტმა მას ამის საშუალება არ მისცა. ამის გამო ბენჯამინი ერთ-ერთი იმ პიროვნებათაგანი გახდა, რომელსაც განათლება დამოუკიდებლად უნდა მიეღო.

იგი დიდი ინტერესით კითხულობდა პლუტარქეს, ლოკის ნაწარმოებებს, ისევე, როგორც მამის მწირ ბიბლიოთეკაში არსებულ თეოლოგიურ ლიტერატურას.

იგი თვითგანათლებას მთელი ცხოვრების განმავლობაში განაგრძობდა. ბევრს კითხულობდა საბუნებისმეტყველო ლიტერატურას, ატარებდა ექსპერიმენტებს, სახელი გაითქვა,

როგორც გამომგონებელმა ელექტროობაში და მეცნიერებას პრაქტიკაშიც ხშირად იყენებდა. მაგალითად, მან შეიმუშავა ბუხრების გაუმჯობესების ტექნიკა - „ფრანკლინის ღუმელად“ ცნობილი მოწყობილობა. დამოუკიდებლად შეისწავლა ლათინური, იტალიური, ფრანგული და ესპანური ენები.

ჰარვარდში განათლების მიღების იმედის გაცრუების შემდეგ ბენჯამინს თავისი ნახევარძმა, ბოსტონელი ტოპოგრაფისტი მფარველობდა. გაზეთი „ახალი ინგლისის კურანტი“, რომელიც დაარსებული და გამოცემული იყო უფროსი ძმის მიერ, ბენჯამინის მიერ საიდუმლოდ დაწერილი სტატიებისათვის ერთგვარ ეტლს წარმოადგენდა. სულ მალე ძმამ ბენჯამინის საავტორო სტატიები აღმოაჩინა და სახელმწიფო ორგანოებთან პრობლემები შეექმნა მათში ლიბერალური იდეების გავრცელების გამო; ამის შემდეგ იგი ძმას განსაკუთრებული სიმკაცრით ეპყრობოდა, რის გამოც ბენჯამინი სახლიდან გაიქცა.

17 წლის ასაკში იგი ნიუ-იორკში დასახლდა, ხოლო შემდეგ ფილადელფიაში (1723) ისე ჩავიდა, რომ ჯიბეში ერთი დოლარი ედო. თუმცა, სამუშაო მაშინვე იშოვა ენდრიუ ბრედფორდის მაღაზიაში და თუ არ ჩავთვლით საზღვარგარეთ გატარებულ დროს, შემდგომში ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს ფილადელფიის საპატიო მოქალაქედ რჩებოდა.

ფრანკლინმა მალე პენსილვანიის გუბერნატორის ვილიამ კეიტის ყურადღება მიიპყრო, რომელიც საქმის წამოწყებაში დაეხმარა და იგი ინგლისში საუკეთესო საბეჭდი მანქანების შესარჩევად გაუშვა. როდესაც იგი ლონდონში ჩავიდა, მას იქ, დაპირებისამებრ, არავითარი მინდობილობის წერილი არ დახვდა, ამიტომ აქ მან ხელოსნად მუშაობა დაიწყო.

თვრამეტი თვის შემდეგ იგი ფილადელფიაში დაბრუნდა.

მალევე წამოიწყო საკუთარი ბიზნესი და 1732 წელს, აშშ-ის პირველი პრეზიდენტის (1789-1797) ჯორჯ ვაშინგტონის (1732-1799) დაბადების წელს, კარგი რეპუტაციის მქონე გაზეთი „ღარიბი რიჩარდის ალმანახი“ გამოსცა, რომელიც ოცდახუთი წლის განმავლობაში დიდი ტირაჟით იბეჭდებოდა. მისი ინიციატივითვე დაარსდა ფილადელფიაში (ინგლისის კოლონიებში პირველი) საჯარო ბიბლიოთეკა (1731), ამერიკის ფილოსოფიური საზოგადოება (1743). იგი ხელს უწყობდა საგანმანათლებლო სისტემის გაუმჯობესების პროცესებს. ამასთანავე, იგი ფილადელფიის აკადემიის (1751) ორგანიზაციის ძირითადი მამოძრავებელი ძალა იყო, რომელიც პენსილვანიის უნივერსიტეტის წინამორბედი დაწესებულება გახლდათ. მოგვიანებით, ფრანკლინს ისეთი კოლეჯის დაარსება სურდა, რომელიც ახალგაზრდებს ლიდერობის ხელობას შეასწავლიდა.

ბ.ფრანკლინი წარმატებულად მსახურობდა პენსილვანიის ასამბლეაში და 1757 წელს წარდგენილი იყო ინგლისში ამ კოლონიის წარმომადგენლად. სხვა კოლონიებმაც ის წამოაყენეს კანდიდატად და იგი მთელი ამერიკის ინტერესების წარმომადგენელი გახდა. ოქსფორდი და ედინბურგი მასზე დიდ იმედებს ამყარებდნენ და ამის გამო სამეფო საზოგადოების წევრად აირჩიეს. მოგვიანებით ფრანკლინი კონტინენტალური კონგრესის წევრია, რომელმაც **ხელი მოაწერა დამოუკიდებლობის დეკლარაციას**. რევოლუციური ომის შემდეგ იგი ერთ-ერთ სრულუფლებიან კომისრად მსახურობდა, რომელმაც მშვიდობის ზავის პროექტი შეიმუშავა; იყო პენსილვანიის გუბერნატორი და **1787 წლის საკონსტიტუციო კონვენციის დელეგატი**.

ევროპაში ფრანკლინი მრავალ გავლენიან პიროვნებასთან მეგობრობდა. მათ შორის იყვნენ ფ.კენე, ა.ტიურგო, ა.სმითი,

დ.იუმი და სხვ. თავის ნაშრომებში მან მალთუსიანური დოქტრინა იწინასწარმეტყველა და მაღალი ხელფასების თაობაზე ამერიკული დოქტრინა გამოაქვეყნა. მის ნაშრომებს შორისაა ავტობიოგრაფია და მრავალი „ესსე“ პოლიტიკურ, ფინანსურ, ეკონომიკურ და მეცნიერულ თემებზე[1]. პოპულარობა მან საკუთარი ძალებით და დამსახურებით მოიპოვა.

5.3 ესეისტი ეკონომიკაში

ფრანკლინი იყო არა მარტო მრავალმხრივ საინტერესო პიროვნება, არამედ ინიციატორი მრავალ დარგში. იგი იყო იმ დიდი პიროვნებების წინამორბედი, რომლებმაც დიდი წვლილი შეიტანეს კლასიკურ ლიტერატურაში.

მან გააკრიტიკა მერკანტილიზმი, იცავდა ფიზიოკრატულ-ეკონომიკურ იდეებს, ჩამოაყალიბა შრომითი ღირებულების თეორიის იდეები. ადამ სმითი დაიბადა (1723 წელს) იმ დროს, როდესაც პატარა ფრანკლინი ფილადელფიაში გადავიდა და დაწერილი ჰქონდა თავისი ნაშრომი ეკონომიკურ თემაზე „თანამედროვე **მოთხოვნები ბუნებაში**“ და „ქაღალდის **ფულის აუცილებლობა**“. მან დაასწრო სმითსაც და ტიურგოსაც.

ბ.ფრანკლინზე, როგორც ეკონომიკის მკვლევარზე საუკეთესოდ მეტყველებს მისი 1751 წელს დაწერილი განმარტებები **მოსახლეობის კანონის** თაობაზე (მალთუსის დაბადებამდე ორმოცდაათი წლით ადრე).

1 B. **Franklin**, The complete works, v.1-10, N.-Y., L., 1887-1888.

ა. მოსახლეობის შესახებ

ფრანკლინის ნარკვევიდან „დაკვირვება ადამიანის რაოდენობის ზრდაზე და სოფლებში დასახლების სიმჭიდროვეზე“ გარკვეული დასკვნების გამოტანა შეიძლება. იგი გამოირჩევა ეკონომიკური აროვნების სიღრმით და მისი პრაქტიკული გამოყენებით. ნაშრომში გამოყენებულია ფარდობითობის პრინციპები; მისი აზრით, მჭიდროდ დასახლებული ძველი ქვეყნების მონაცემების გამოყენება ახლადდასახლებულ ქვეყნებთან მიმართებაში არ შეიძლება.

მისი მოსაზრებით, რადგან ამერიკაში ნაყოფიერი მიწებია, ქორწინებებიც უფრო ადრეული ასაკიდან იწყება ევროპასთან შედარებით და, შესაბამისად, უფრო მრავალრიცხოვანია. მისი დასკვნები შემდეგნაირად ჩამოყალიბდა:

– მრავალრიცხოვან ქალაქებში ქორწინების და შობადობის, მოკვდაობის და შობადობის, ქორწინების და მოსახლეობის რაოდენობის პროპორციის ამსახველი ცხრილები სოფლის მონაცემებს არ მიესადაგება; არც ძველად დასახლებული ქვეყნების დაკვირვების შედეგად მიღებული მონაცემები მიესადაგება ისეთ ქვეყანას, როგორიც ამერიკაა;

– როდესაც ოჯახის შენახვა გაადვილებულია, ადრეულ ასაკში ქორწინდებიან და მოსახლეობა ქორწინების პროპორციულად იზრდება;

– ქალაქებში, სადაც მრავალი სავაჭრო პუნქტი და დაწესებულებაა, უმრავლესობა გვიან ქორწინდება, ვინაიდან დარწმუნებული არ არიან ოჯახური ხარჯების გამკლავებაში (ასეთი ხარჯები ქალაქში მეტია, თუმცა, მეტია კომფორტიც). ამის გამო, ქალაქის მოსახლეობა ნაკლები ტემპით იზრდება, ხოლო სიკვდილიანობა აქ მეტია, ვიდრე შობადობა;

– მჭიდროდ დასახლებულ სოფლებშიც მსგავსი პროცესები მიმდინარეობს; მთელი ტერიტორია ათვისებულია, მიწები დაკავებული, ხოლო მას ვისაც საკუთარი მიწა არ აქვს, იძულებულია სხვასთან იმუშაოს, როდესაც მუშახელი ბევრია, მათი ხელფასიც დაბალია; დაბალი ხელფასით ოჯახის შენახვა რთულია, ამიტომ ბევრი დაოჯახებისაგან თავს იკავებს და მოსამსახურეებად განაგრძობენ მუშაობას;

– ევროპა ძირითადად მჭიდროდ დასახლებულია მიწათმფლობელებით, ხელოსნებით და ა.შ. ამიტომ მოსახლეობის რაოდენობაში მკვეთრი ზრდა არ აღინიშნება. ამერიკა ნაკლები სიმჭიდროვით დასახლებულია ინდიელების მიერ, რომლებიც ძირითადად ნადირობით ირჩენენ თავს. მონადირეს ფართო ტერიტორია სჭირდება თავისი ცხოვრების უზრუნველსაყოფად (მიწათმფლობელს ამისათვის ნაკლები ტერიტორია სჭირდება, მებაღეს კიდევ უფრო ნაკლები და ხელოსანს სულ მცირე). ევროპელებმა ამერიკა „მონადირეების დასახლების დონეზე“ აღმოაჩინეს;

– ამერიკაში მიწა საკმარისია, თანაც ისეთი იაფი, რომ მისი ყიდვა ადვილია, მისი დამუშავება კი შემოსავალს მოიტანდა; შედეგად, ოჯახის შექმნა და მისი შენახვაც პერსპექტიულია. ნათელია, რომ მომავალში ვისაც მეტი მიწა ექნებოდა, ის უკეთესად იცხოვრებდა.

ყოველივე აღნიშნულის გამო, ფრანკლინს მიაჩნია, რომ ქორწინებები ამერიკაში უფრო ხშირია ადრეულ ასაკში, ვიდრე ევროპაში და თუ ევროპაში თითო ქორწინებიდან საშუალოდ ოთხი შვილი ჰყავთ (რადგან ბევრია გვიანი ქორწინებები), ამერიკაში ეს მაჩვენებელი რვას უდრის; თუ აქედან ნახევარი მაინც ჯანმრთელი გაიზრდება და ოცი წლის ასაკში დაქორწინდება, ამერიკის მოსახლეობა, როგორც წესი, ყოველ **ოც წელიწადში ერთხელ მაინც უნდა გაორმაგდეს.**

მოსახლეობა უზრუნველყოფს შრომას და ბაზარს. ფრანკლინის შეხედულებით, იაფფასიანი შრომა კოლონიებში ვერ გადაიზრდება ინგლისელ მუშახელთან კონკურენციაში, რადგან ამერიკაში ასეთი დიდი ტერიტორიის პირობებში შრომა იაფი არ იქნება. მუშა ყოველთვის უარს იტყვის დაბალ ხელფასზე, როდესაც კოლონისტებს დაუსახლებელი მიწები იზიდავთ.

ფრანკლინის დასკვნით, ადგილობრივ ქარხნებს ხელი არ შეეშლებათ, მაგრამ კოლონიების ზრდის გამო, ინგლისური პროდუქციის წარმოებაზე მოთხოვნილება გაიზრდება და ვაჭრობაც მოიმატებს.

შემდგომში ფრანკლინი ინგლისს მოიხსენიებს, როგორც ბრძენ და კარგ დედას, რომელიც კოლონიებში წარმოებას არ აკრძალავს, რადგან ამერიკაში პროდუქტზე მოთხოვნილება სულ უფრო და უფრო იზრდება. დაბოლოს, ინგლისმა კოლონიები არ უნდა შეზღუდოს და საჭიროების შემთხვევაში მათ უნდა დაეხმაროს.

ცხოველთა და მცენარეთა შორის ზღვარი არ არსებობს, თუმცა, მათი ზრდა-გამრავლების გამო, ისინი ერთმანეთს ხშირად ხელს უშლიან. დედამიწა თავისუფალი რომ ყოფილიყო ყველა სხვა სახის მცენარეებისგან, რომელიმე ერთი სახეობა დაიკავებდა მთელ ტერიტორიას; ადამიანებიც ასევეა – დედამიწა ერთ რომელიმე ერს შეიძლებოდა დაეკავებინა, მაგალითად, ინგლისელებს. ამიტომ, ჩრდილოეთ ამერიკაში მოსალოდნელიაო ერთი მილიონი ინგლისელის მომატება (თუმცა, მხოლოდ ოთხმოცი ათასი შემოვიდაო ზღვით). თუ ეს მილიონი მოსახლე ოცდახუთ წელიწადში ერთხელ გაორმაგდებოდა, მაშინ შემდგომ საუკუნეში მათი რაოდენობა ინგლისის მოსახლეობას გადააჭარბებდა და ოკეანის ამ მხარეს მეტი ინგლისელი აღმოჩნდებოდა.

მისი აზრით, ეს ბრიტანელთა იმპერიის ძალის შესანიშნავი მატებაა ზღვით და ხმელეთით! ჩვენ აქ ვართ ას წელზე მეტი ხნის განმავლობაში და, მიუხედავად ამისა, ჩვენი ძალა დედოფალი ელიზაბედის დროს მთელი ბრიტანეთის საზღვაო შეიარაღებას აჭარბებს; ბრიტანეთისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ მისსა და საფრანგეთის კოლონიებს შორის საზღვრები ზუსტად განსაზღვროს და იგი ძალიან ფრთხილი უნდა იყოს, რადგან მისი ერის გამრავლება ამაზეა დამოკიდებული.

ბ. შრომის ანაზღაურება

ბ.ფრანკლინი შრომის ანაზღაურების საკითხებშიც გათვითცნობიერებული იყო. მისი პირადი გამოცდილება, დაკვირვების უნარი, მისი ანალიტიკური გონება და საზღვარგარეთ ცხოვრების დიდი გამოცდილება მას მშრომელთა მდგომარეობის გაზიარების საშუალებას აძლევდა. მისი მიდგომა ხელფასის პრობლემისადმი ძალიან საინტერესოა.

1783 წელს მან გამოაქვეყნა ნარკვევი **ხელფასის ზრდის შესახებ**, რომლიდანაც ირკვევა, რომ: აშშ-ის დამოუკიდებლობა და აღორძინება ევროპაში ხელფასებს გაზრდის. ევროპის ან უფრო მეტად ძველი სამყაროს პოლიტიკური სისტემის უდიდესი დეფექტი დაბალი ხელფასის არსებობაშია.

მას მხედველობაში აქვს ყველაზე დაბალი კლასის ანაზღაურება ანუ იმ ადამიანებისა, რომლებსაც ქონება არ გააჩნიათ და მხოლოდ საკუთარი ხელების იმედით ცხოვრობენ.

ყოველდღიური შრომის ანაზღაურებით მცხოვრები, ქონების არმქონე კლასი „შტატებში“ მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდა. მათ იმდენად დაბალი ანაზღაურება ჰქონდათ, რომ

ღატაკური ცხოვრებისათვის იყვნენ განწირულნი; ხანდახან მათ ეს უმნიშვნელო სამუშაოც კი არ გააჩნდათ. ცხოვრების ასეთი პირობები ამცირებდა კეთილდღეობას და ავადმყოფობისა და მოხუცებულობის შემთხვევაში მათ მათხოვრობისაკენ უბიძგებდა.

სიღარიბის ნამდვილი მიზეზი მთავრობის არასრულყოფილი პოლიტიკის შედეგი იყო. ფრანკლინს სწამდა, რომ ხალხის სიღარიბეს სახელმწიფო თავისი კომერციული ინტერესებისათვის იყენებდა. ამ მოტივაციას იგი „ბოროტს და ავადმყოფურს“ უწოდებს, რომელიც პროდუქტის მინიმალური ფასის შენარჩუნებისა და ამით საზღვარგარეთ ექსპორტის გაზრდისთვისაა გათვალისწინებული.

ასეთი პოლიტიკა, საუკეთესო შემთხვევაში, ერთეულ ვაჭრებს გაამდიდრებს. პოლიტიკური ხელმძღვანელობის მოვალეობაა მაქსიმალურად უზრუნველყოს ქვეყნის ბედნიერება და მხარი არ დაუჭიროს უძლიერესს იმათ შორის უთანაბრო ბრძოლაში, ვინც გასცემს და ვინც იღებს ხელფასს. ხელფასის შემცირების ყოველგვარი პოლიტიკა გაუმართლებელია.

ფრანკლინი **მკაცრად** მიიჩნევს ნებისმიერ დოქტრინას, რომელიც დაფუძნებულია **დაბალ ანაზღაურებასა და პროდუქტის დაბალ ფასებს შორის პოზიტიურ კორელაციაზე**. იგი უფრო **მიზანშეწონილად თვლის ფასების და არა ხელფასების შემცირებას**. ხელფასი შეიძლება გაიზარდოს, მაშინ როცა პროდუქტის ფასი დაეცემა, იმ შემთხვევაში, თუ სისტემა სრულყოფილია, თუ დაქირავებული ადამიანები ჭკვიანი და შრომისმოყვარენი არიან. ნიჭის გამოვლენა, თანამედროვე მოწყობილობების თუ ცხოველის ძალის გამოყენება, ეფექტური საორგანიზაციო ღონისძიებები სასურველ შედეგებს გვაძლევს. ასეთ პირობებში შესაძლებელია ხელფასების ზრდა, მაშინ როცა პროდუქტის

ფასიც კი შემცირდება.

თუმცა, ფრანკლინი იქვე შენიშნავს, რომ „ძალიან მაღალი **ხელფასები ამერიკაში საფრთხეს უქმნიან საწარმოების ჩამოყალიბებას**“, მაგრამ აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ „საწარმო ვერ განვითარდება, თუ ამერიკაში შრომის ანაზღაურება ევროპის დონეს არ გაუტოლდება“.

ფრანკლინის აზრით: მაღალი ანაზღაურება ყველაზე გამოცდილ და შრომისმოყვარე მუშაკს იზიდავს. ამის შედეგად, საქმე სრულდება; გაყიდვა უკეთესია და დამქირავებელი მეტ შემოსავალს იღებს, ვიდრე ხელფასის შემცირების შემთხვევაში მიიღებდა. კარგ მუშახელს ნაკლები ზარალი მოაქვს და სამუშაოსაც ნაკლებ დროში და უფრო ხარისხიანად ასრულებს, ვიდრე არაპროფესიონალი და ამით მეწარმის შემოსავალი კიდევ უფრო იზრდება.

მისი შეხედულებით, მოწყობილობების გაუმჯობესება ყველა სფეროში მუშაკის კარგად შესრულებული საქმიანობის შედეგია. არ არსებობს არც ერთი წარმოება, სადაც არ ინერგება ახალი მოწყობილობები, რომელიც ზოგავს დროს და აუმჯობესებს მუშაობის ხარისხს; იმის მიზეზს, რომ ინგლისში სხვა ქვეყნებთან შედარებით ნებისმიერი პროდუქცია (დაწყებული ბამბით, აბრეშუმის ნივთებით, დამთავრებული რკინისგან, ფოლადისგან, სპილენძისგან თუ ტყავისგან დამზადებული ნივთებით) უკეთესი ხარისხისაა, წარმოადგენს ის, რომ ინგლისში მუშას უკეთ უხდიან. ორ ქვეყანას შორის კომერციის უპირატესობის რეალური მიზეზი დაბალი ფასები არ არის.

ამერიკული მაღალი ანაზღაურების ეფექტი ევროპაზე. მას შემდეგ, რაც ფრანკლინმა ანაზღაურების ამერიკული სისტემა გამოაცხადა როგორც „ძველი მსოფლიოს უმდიდრეს ქვეყნებზე უკეთესი“, იგი განაგრძობს: „ეს ყველაფერი იმის საჩვენებლად,

თუ ამერიკაში ანაზღაურების ამაღლება როგორ გამოიწვევს მის გაზრდას ევროპაში". ამის ორი გამომწვევი მიზეზი დაასახელა: **პირველი,** ევროპაში სამუშაო ძალის რაოდენობრივი მატება ამერიკაში მისი მატების საპასუხოდ; **მეორე,** სამუშაო ძალის ევროპიდან ამერიკაში ემიგრაცია მაღალი ანაზღაურების მიღების მიზნით.

შრომაზე მოთხოვნის ზრდა მილიონობით მუშახელს დააკმაყოფილებს. იმის გამო, რომ პროდუქტზე მოთხოვნილების სტიმულირება გაზრდის მუშახელზე მოთხოვნას, შრომის ყოველდღიური ანაზღაურებაც მოწოდებისა და მოთხოვნის პრინციპიდან გამომდინარე გაიზრდება. კიდევ ერთი გარემოება, რომელიც ანაზღაურების ზრდას გამოიწვევს, ფრანკლინის აზრით, არის ის, რომ ორ ურთიერთდაინტერესებულ ქვეყანას შორის მათ მიერ წარმოებული პროდუქტისადმი დაინტერესება არსებობს.

ემიგრაციის გავლენა. ფრანკლნის მიერ ამერიკაში ემიგრაცია აღწერილია, როგორც სამუშაო ძალის ღირებულების მატების პოტენციური მიზეზი. იგი თავის არგუმენტებს აგებს იმ ფაქტზე, რომ რევოლუციის შემდეგ გაიზარდა ირლანდიიდან და გერმანიიდან აშშ-ში ემიგრაციის პროცესი იმის გამო, რომ ისინი შედარებით მაღალმა ანაზღაურებამ მიიზიდა. ემიგრანტი ქვეყნებიდან ექსპორტის გაზრდა კიდევ უფრო ამაღლებს შრომისუნარიანობას და დღიურ ანაზღაურებას. ამერიკელთა მოთხოვნა გერმანულ და ირლანდიურ პროდუქციაზე მატულობს. ამ კონკრეტული ქვეყნების მაგალითი შეიძლება სხვა ქვეყნებზეც განზოგადდეს; შედეგად, ამერიკის სიმდიდრისა და მოსახლეობის ზრდა თავისუფალი კომერციის წყალობით ევროპაზეც დადებითად იმოქმედებს.

* * *

ფრანკლინმა, მის მიერ შესწავლილი საკითხებისადმი რეალისტური მიდგომით ისტორიული ხასიათის მასალა გააანალიზა. იგი იმ დასკვნამდე მიდის, რომ ფარდობითობის პრინციპი ძლიერი ძალაა ეკონომიკაში. ამ იდეოლოგიაში იგი პიონერია, რადგან მისი ქმნილებების უმრავლესობა წინ უსწრებს ადამ სმითისას. მისი იდეები უპირატესად ოპტიმისტურია; მისი ფიქრები დადებითი და კონკრეტულია. მისი კრიტიკული არგუმენტები ილუსტრირებულია და იმ შემთხვევაში, თუ იდეა ნეგატიურია, იგი მას დადებითით ჩაანაცვლებს.

მოსახლეობის ზრდის პროცესებზე საუბრისას, იგი გვთავაზობს კეთილგონიერ თავშეკავებას როგორც დამაბალანსებელ ძალას. მერკანტილისტური პოლიტიკის საწინააღმდეგო არგუმენტებად იგი ასახელებს იმ ფაქტს, რომ სტიმული, რომელიც თავისუფლად განვითარებადი წარმოებიდან მოდის, პროგრესული სახელმწიფოს კეთილდღეობას განაპირობებს.

იგი აღიარებს შრომის გეოგრაფიულად დანაწილების ეფექტურობას; ანაზღაურების ამერიკული თეორიის გამოცხადებისას მას ღრმად სწამს შემსრულებლის კარგი ანაზღაურებისა და მწარმოებლის დამაკმაყოფილებელი შემოსავლის დადებითი კორელაციისა.

ფრანკლიინი თავისი ოპტიმიზმით დარწმუნებული იყო ამერიკის კარგ მომავალში. იგი ქვეყანათა შორის ინტერესების ისეთ კავშირს ხედავდა, რომ ამერიკელი ხალხის მემკვიდრეობა ექსპანსიური კეთილდღეობა უნდა ყოფილიყო.

6. შვედეთი: პერ ნიკლას ქრისტენინი (1725-1799)

შვედი ეკონომისტი ინგლისურენოვანი მკითხველებისათვის გასული საუკუნის სამოციან წლებში გახდა ცნობილი. როგორც ირკვევა, ქრისტენინმა, იუმის, სმითისა და რიკარდოს მსგავსად, ფულის თეორიაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა.

ქრისტენინი პროტესტანტი მღვდლის შვილი იყო. მან აპსალას უნივერსიტეტში ფილოსოფიის, თეოლოგიის, მათემატიკის და ფიზიკის შესწავლის შემდეგ ხარისხი ხელოვნებაში მიიღო.

თავისი აკადემიური კარიერის პირველ ნახევარში აპსალას უნივერსიტეტში სამართლისა და პოლიტიკური ეკონომიის პროფესორად მუშაობდა.

ნაშრომით **„ლექციები შვეციაში უცხური ვალუტის მაღალი ფასის შესახებ“** (1761) მან მნიშვნელოვანი ადგილი დაიმკვიდრა ეკონომიკურ აზროვნებაში.

1763 წელს იურისპრუდენციის დოქტორის წოდება მიენიჭა.

ეკონომიკა ქრისტენინის ჭეშმარიტი მოწოდება არ იყო. 1771 წელს მან გამოიცვალა ფაკულტეტი, რათა პროფესორობა ფილოსოფიაში მიეღო. საბოლოოდ, უფრო თეოლოგი გახდა, ვიდრე ფილოსოფოსი. ბოლოს სასულიერო წოდება მიიღო და მაღალი რანგის საეკლესიო მოღვაწე გახდა.

ქრისტენინი იყო ძლიერი ნებისყოფის, თვითდაჯერებული და კამათის მოყვარული. როგორც ეკონომისტი, იგი ეკამათებოდა თავის კოლეგებს და მთავრობას, როგორც ფილოსოფოსი და რექტორი — უდისციპლინო სტუდენტებს.

ამავე დროს, იგი იყო ნიჭიერი, თავდადებული და განსწავ-

ლული, თავისი დროის ლიტერატურის ღრმად მცოდნე და ნათელი აზრისა და წერის უნარით დაჯილდოებული ადამიანი. ის, რომ მან თავისი ნიჭის შესაფერ კარიერას ვერ მიაღწია, მისი გამომწვევ ხასიათს აბრალებენ.

იმ დროისათვის, როდესაც ქრისტენინი თავის ლექციებს კითხულობდა, შვედებს არაკონვერტირებადი ვალუტა ჰქონდათ. ექსპანსიურმა მონეტარულმა პოლიტიკამ შიგა ფასების ზრდას უბიძგა, ხოლო ვალუტის კურსი ოქროს პარიტეტს აღემატებოდა.

იმ დროს ქვეყანაში ორი ძირითადი წამყვანი პოლიტიკური პარტია იყო: „ქუდები“ და „კეპები“. **„ქუდები“** (შემდგომში მმართველი პარტია), ექსპანსიური საკრედიტო პოლიტიკის მეშვეობით ინდუსტრიის მძლავრი სტიმულირების მომხრენი იყვნენ. მათი პროგრამა, ჯონ ლორს რეკომენდაციის შესაბამისად, ფასიანი ქაღალდების კომერციას ითვალისწინებდა. **„კეპები“** ეკონომიკაში სახელმწიფოს ჩაურევლობის ლიბერალურ პოლიტიკას უჭერდნენ მხარს და ინფლაციას და ვალუტის გაუფასურებას ზედმეტი ქაღალდის ფულის გამოშვებასთან აკავშირებდნენ.

ქრისტენინი ამ კამათში „ქუდების“ მხრიდან ჩაება, მაგრამ ბოლოს „კეპების“ დიაგნოზი გაიზიარა. მისი აზრით, საჭირო იყო ფასების სტაბილიზაცია და არაინფლაციური მონეტარული პოლიტიკისაკენ შემობრუნება. ამ შეხედულებათა განსამტკიცებლად მან მიმოქცევისათვის საჭირო ქაღალდის ფულის, მონეტარული პოლიტიკისა და უცხოური ვალუტის შესახებ ერთ-ერთი პირველი ნათელი თეორია განავითარა.

ფულის საკითხებში ქრისტენინი შორს არ წასულა თავისი ისეთი წინამორბედებისაგან, როგორიც იყო, მაგალითად, კანტილიონი. ქრისტენინი ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც

საგრძნობლად განავითარა ქაღალდის ფულის თეორია. ამ თეორიის ელემენტები არსებობს ჯონ ლოს ჩანაწერებშიც. მაგრამ ჯ.ლო, როგორც კარგი კომერსანტი, შორს არ იხედებოდა, მაშინ, როცა ქრისტენინმა გრძელვადიან ანალიზში გარდამავალი პერიოდის კვლევის ანალიზი შემოიტანა. ქრისტენინის თეორიის ელემენტები იუმთანაც გვხვდება, რომელსაც იგი აგრეთვე იცნობდა.

ქრისტენინის მთავარი დებულებები მოკლედ ასე შეიძლება შევაჯამოთ: არაკონვერტირებადი ქაღალდის ფულის მიმოქცევისათვის ფულის რაოდენობრივი თეორია ვარგისია ხანგრძლივ დროში; ყველა საქონლის ფასი ბრუნვაში ფულის მასისა და მისი სიჩქარის პროპორციულია; პროდუქტზე მაღალი ფასები ფულის მასის ზრდითაა გამოწვეული; თუ სარგებლის განაკვეთის შემცირებით ბანკნოტების მასა ორჯერ გაიზარდა, მაშინ მისი ეფექტი თითქოსდა თითოეული ბანკნოტის ნომინალური ღირებულების გაორმაგების ტოლი უნდა იყოს და სხვ.

7. შოტლანდიელი ჯეიმზ სტიუარტი (1712-1780)

ჯ.სტიუარტი (შტეუარტ) შოტლანდიელი ეკონომისტი, გარკვეულწილად მერკანტილიზმის ერთ-ერთი ბოლო წარმომადგენელი, ადამ სმითის უშუალო წინამორბედი იყო. ცალკეულ საკითხებში იგი მერკანტილისტებისაკენ გადაიხარა, თუმცა ფულის თეორიაში დ. იუმზე წინ წაიწია.

სტიუარტის მთავარი ნაშრომია **„პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების გამოკვლევის შესახებ“** (1767)[1].

როგორც სათაურიდან ირკვევა, იგი სტანდარტული საკითხების ყოველმხრივ დამუშავებას ეძღვნება, თუმცა სტიუარ-

1 Seuart J. An inquiry into the principles of Political Economy, v.1-2, L., 1767.

ტი პირველი არ იყო, ვინც ტერმინი „პოლიტიკური ეკონომია“ გამოიყენა.

ზემოაღნიშნულ ნაშრომში მოცემულია პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების სისტემატიზებულად განხილვის ერთ-ერთი პირველი მცდელობა. ზოგადად, იგი, მერკანტილისტების მსგავსად, **სიმდიდრის წყაროდ საგარეო ვაჭრობის აქტიურ ბალანსს** თვლიდა, თუმცა სიმდიდრის წარმოშობას მხოლოდ არაეფექტურ გაცვლას არ უკავშირებდა.

იგი ერთმანეთისაგან განასხვავებდა **„დადებით“ და „შეფარდებით“ მოგებას. პირველი შრომას დაუკავშირა, მეორე კი საქონელთა რეალიზაციას.** ახლოს მივიდა ღირებულების თეორიასთან, თუმცა ვერ შეძლო მისი სწორი ახსნა.

მერკანტილიზმის გავლენა სტიუარტის შეხედულებებზე ძირითადად მოგების წარმოშობის წყაროს ეხება. იგი საუბრობდა გაცვლაში მიღებული მოგების შესახებ, ე.ი. როცა საქონელი მის ღირებულებაზე უფრო ძვირად იყიდება. მაგრამ ის უფრო შორს წავიდა და დაუშვა, რომ მოგების წარმოშობა მხოლოდ არაექვივალენტურ გაცვლას არ უკავშირდება.

მისი აზრით, **„დადებითი“ მოგება** წარმოიქმნება შრომის, წარმოებისა და დასპეციალების ზრდის ხარჯზე, **„შეფარდებითი მოგება“** კი საქონლის ღირებულებაზე უფრო მაღალ ფასში რეალიზაციის შედეგად. ეს განმარტება ახლოსაა მარქსისტულ ზედმეტი ღირებულების თეორიასთან.

ავითარებდა რა ფასი-წარმოების ღირებულების დოქტრინას, სტიუარტი განასხვავებდა საქონლის რეალურ ღირებულებას და მოგებას მისი გაყიდვის შემდეგ.

რეალური ღირებულება განისაზღვრა სამი ფაქტორით:

- **პირველი,** დროის გარკვეულ პერიოდში მუშის მიერ წარმოებული საქონლის რაოდენობით;

- **მეორე**, მუშის არსებობისათვის აუცილებელი დანახარჯების ღირებულებით;

- **მესამე**, იმ მასალების ღირებულებით, რომელთაც მუშა პროდუქტის შესაქმნელად იყენებს.

ჯ.სტიუარტის დოქტრინამ რეალური ღირებულების შესახებ გვიჩვენა, რომ ის, კანტილიონის მსგავსად, საბაზრო ფასებსა და რეალურ ღირებულებას შორის ჰარმონიაზე ფიქრობდა.

მანუფაქტურის მფლობელის მოგების ზრდას იგი მხოლოდ გაცვლაში ხედავს და ამით გვიჩვენებს, რომ მერკანტილისტურ თეორიას ეყრდნობა. ამასთან, ასეთმა მიდგომამ სტიუარტი მოთხოვნა-მიწოდების თეორიის განვითარებასთან მიიყვანა, რომელიც იმ დროისათვის ძალიან გამოსადეგი იყო.

მისი დოქტრინა შეიძლება შემდეგნაირად შევჯამდეს: **ფასები წონასწორობაშია, როცა მოთხოვნა და მიწოდება დაბალანსირებულია.**

სტიუარტმა ჩამოთვალა რამდენიმე ფაქტორი, რომელმაც მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის შეუსაბამობა შეიძლება გამოიწვიოს. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია მყიდველის ყიდვითუნარიანობა და კონკურენციის ხარისხი.

მან ახსნა **„ორმაგი კონკურენციის“** მექანიზმი, რომელმაც შრომასა და მოთხოვნას შორის თანაფარდობა უნდა შეცვალოს. თუ მოთხოვნა მიწოდებასთან შედარებით მცირეა, „გამყიდველთა“ კონკურენციამ ფასი უნდა შეამციროს, „მყიდველთა“ კონკურენციამ კი ფასი და მოგება უნდა გაზარდოს.

რეგულარული ვაჭრობით დასაქმებულ პირებს, ეს მექანიზმი კარგ სამსახურს გაუწევდა რეალური ღირებულების ეფექტურობისა და მოგების ცვლილებისათვის, მაგრამ ძალიან დიდმა ცვლილებებმა წონასწორობაზე გავლენა არ უნდა მოახდინოს.

ამ და ბევრ სხვა შემთხვევაშიც, ჯ.სტიუარტს **ეკონომიკაში ხელისუფლების ჩარევის სასურველობის** მტკიცედ სჯეროდა.

სტიუარტი ფულის თეორიაშიც მერკანტილისტებისაკენ იხრებოდა და მისი დებულებები ღირებულებისა და საგადასახდელო ბალანსის შესახებ ხშირად გაუგებარი და წინააღმდეგობრივია.

მისი აზრით, ფული ქვეყანას ორი მიზნისათვის - ვალების გასასტუმრებლად და პროდუქტის საყიდლად სჭირდება. ვაჭრობისა და მანუფაქტურების მდგომარეობა და აგრეთვე ხალხის ჩვეულებები განსაზღვრავენ ფულზე მოთხოვნას, რაც უნდა დაკმაყოფილდეს. დ.ნორთის მსგავსად, მასაც მიაჩნდა, რომ ქვეყანაში საჭიროა ოქროსა და ვერცხლის ფულის სიმბოლური ფულით შეცვლა.

ჯ.სტიუარტის დამოკიდებულება ეკონომიკური პროცესებისადმი ძველმოდური და ნაწილობრივ რეაქციულიც კი იყო. მის ნაშრომებს იმ დროისათვის გამეფებული თვითდამკვიდრებისა და თავისუფალი ვაჭრობის სიო ზედმეტად დაჰკრავს. მან კაპიტალიზმის განვითარება საინტერესოდ გააანალიზა.

ჯეიმზ სტიუარტი ახალი საზოგადოების განვითარების სათავეებთან იდგა. მან მკაფიოდ მიუთითა წარმოების მართვის სტრუქტურის ცვლილებასა და კლასების დამოკიდებულებაზე. მისი მტკიცებით, **მხოლოდ შრომა იყო მიწოდების ზრდის წყარო**. ამასთან, მან განავითარა კონცეფციები სოფლის მეურნეობის პროდუქტების სიჭარბის, კლასებად დაყოფისა და წარმოების ზრდის შესახებ. და ბოლოს, წარმოება განიხილა შრომით პროცესად, რომელიც პროდუქტის განსხვისებით უნივერსალურ ეკვივალენტს ქმნის.

ლიტერატურა

ა. ვ. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე. თბ., 1989. თავი: III, V, VII.

ს. ბერაძე, გ. ჭანუყვაძე, ი. კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ.I, თბ., 1973.

ეკონომიკის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, საქ. მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, პროფ. ა.სილაგაძის საერთო რედაქციით, თბ., 2005.

ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურინგი, თბ., 1952.

გ. თოდუა, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, თბ., 2004.

დ. ჰიუმი, გამოკვლევა ადამიანის გონების შესახებ, ქართ. თარგმანი, თბილისი, 1992.

კ. მარქსი, პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის, თბ., 1953.

კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ.I, თბ., 1954.

კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ.III, ნაწ.I, თბ., 1959.

კ. მარქსი, ზედმეტი ღირებულების თეორიები („კაპიტალის" IV ტომი), ნაწ. 1-2, თბ., 1966-1968.

კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ.1, თბ., 1963.

დ. როზენბერგი, პოლიტიკური ეკონომიის ისტორია, ნაწ. I, თბ., 1938, ლექცია III-IV.

ა. სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1996.

ა. სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები, თბ., 2001.

ჯ. ხარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Аникин А.В., Аникин В.А., Уильям Петти, М., 1986.

Афанасьев В.С., Возникновение классической буржуазной политической экономии (Вильям Петти), М., 1960.

Буагильбер П., Рассуждения о природе богатства, денег и налогов, Горький, 1973.

Блауг М., Экономическая мысль в ретроспективе, пер. с англ., М., 1994, Tavi 1.

Лок Дж., Сочинения в трех томах, т.1, М., 1985, т.2, М., 1985, т.3, М., 1988,.

Виллари П., Н.Макиавелли и его время, пер. с италь., т.1, М., 1914.

История экономических учений, уч. пособ., под ред. **В. Автономова**, М., 2003, თავი 3-4.

Коган-Бернштейн Ф.А., Экономические взгляды Бодена - в сб.: Средние века, т.2, М.-Л., 1946.

Маибурд Е. М. Введение в историю экономической мысли, М., 1996, თავი 8-9.

Нарский И.С., Философия Дж. Локка, М., 1960.

Норс Д., Очерки о торговле, трактующие главным образом вопросы о процентах, чеканке, увеличении денег. – Меркантилизм, Лен., 1935.

Петти В., Экономические и статистические работы, т.1-2, М., 1940; Трактат о налогах и сборах – в кн.: Антология экономической классики..., М., 1993; Трактат о налогах и сборах – в кн.: Классики экономической мысли, М., 2000.

Слуцкий Е.Е., Сэр Вильям Петти. Краткий очерк его экономических воззрений с приложением нескольких важнейших отрывков из его произведений, Киев, 1914.

Франклин Б., Избранные произведения, М., 1956.

Шумпетер И. История экономического анализа, пер. с англ., т.1, Санкт-Петербург, 2004, თავი 4-5.

Эйдельнант А.Б., Кантильон и его место в теории воспроизводства (К истории "Эк-ой таблицы" Кенэ) – "Вестн. Комакад"., 1927, Кн.: 23.

Юм Д., Сочинения, т.1-2, М., 1965; Трактат о человеческой природе, М., 1995; Малое произведение, М., 1996.

Blaug Mark. Economic Theory in Retrospect, Vol.1, Cambridge, 1978.

Boisquillebert P., Le dètail de la France, èconomistes finansiers du XVIII siècle, P., 1699; Dissertation sur la nature des richesses, economistes financiers du XVIII siècle, P., 1707; La Factum de la France; Traitè de la naturne, culture, commerce et intèret des grains; Causes de la raretè de l'argent; Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs, P., 1707. (misi ძირითადი ნაშრომები გამოქვეყნდა კრებულში: Economistes financieres du XVIII e siede – Collections des prinsipaux èconomistes. 1843).

Brems Hans. Cantillon versus Marx: The Land Theory and the Labor Theory of Valye. History of Political Economy, 10(4), 1978.

Cantillon R., Essai sur la nature du commerce en gènèral (1755), L., 1931.

Frank E. Manua l. A Portrait of I.Newton, 1968.

Franklin B.: Observation concerning the increase of Markind... 1751; The complete works, v.1-10, N.Y.-L., 1887-1888.

Hume D.: Political discources, Edinb., 1752; The philosophical works, v.1-2, L., 1898; Essays moral, political and literary, L., 1904; Colections, N.Y., Chi., 1927; The letters, v.1-2, Oxf.: 1932; New letters, Oxf., 1954.

Jevons W. The Principles of Economics... L., 1905.

Law J.: Money and trade considered, with a proposal for supplying the nation with money, Edinb., 1705; Oeuvres complètes, publ. par P.Hansin, t.1-3, P., 1934.

Locke J., Essay concerning Human Understanding, L., 1690; Two Treations concerning Govenment, Morley, 1690; Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money, L., 1691; Reasonableness of Christianity, L., 1695.

Nef J.U., The Rise of the British Industry, v.1, L., 1932.

Monro Atrur E.: Monetary Theory before Adam Smith, 1923; Early Economic Thought (1924), Ith ed. Cambridge, Mass.: 1951.

North D. Discourses upon trade; principally directed to the cases of the interest, coynage, clipping, increase of money, L., 1691.

Petty W.: A Treatise of Taxes and Contributions, 1662; Verbum Sapienti, 1665; The political anatomy of Ireland, 1672; Quantulumcunque Concerning Money, 1682; Essays in political Arithmetick, 1683; The Economic Writings, v.I, Cambr., 1899.

Shumpeter J. History of Economic Analysis. N.Y., 1954.

Steuart J., An inquiry into the principles of political economy (v.1-2) - „The Works, Political, Metaphysical and Chronological of the late Sir James Styeuart, v.1-6, L., 1803.

Trintzins R. John Law et la naissance du dirigisme, P., 1950.

Wef J.U. The Rise of the British Coal Industry, L., 1932.

საგამომცემლო უზრუნველყოფა:
საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“

დირექტორი: ზაურ ნაჭყებია
ტექნიკური რედაქტორი: ლევან ბოჭორიშვილი
ოპერატორი: სოფო ძილიფთარი
კორექტორები: ქეთევან წახნაძია
გვანცა შანავა

მისამართი: თბილისი, ძმები კაკაბაძეების ქ. №22
ტელ: (899) 56-14-57; 98-39-30; 98-71-25; 92-25-23.

Email: inovacia@caucasus.net